

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

з навчальної дисципліни «**Методика проведення психологічної
експертизи в різних галузях психології**»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології – Протокол №8 від
15.08.2023

Розробник:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
доцент Маннапова К.Р.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор
Кузнєцов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології педагогіки факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни					
	Всього	З них:				
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Самостійна робота	Вид контролю
Семестр 8						
Тема №1 Психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи. Предмет психологічної експертизи	6	2	-	2	4	залік
Тема № 2 Організація психологічної експертизи	8	2	-	2	4	
Тема № 3. Психологічна експертиза у різних галузях психології.	16	4	-	4	8	
Тема № 4. Судово-психологічна експертиза особистості в умовах слідчої діяльності та судочинства.	14	4	-	4	6	
Тема № 5. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх	12	2	-	4	6	
Тема № 6. Судово-психологічна експертиза обвинувачуваного.	8	2	-	2	4	
Тема № 7. Судово-психологічна експертиза особистості потерпілого та свідка.	12	4	-	4	4	
Тема № 8. Специфічні види судово-психологічних експертиз і тенденції їх розвитку.	2	4	-	4	4	
Всього за семестр 8	90	24	-	24	42	

2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни					
	Всього	З них:				
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Самостійна робота	Вид контролю
Семестр 8						
Тема №1 Психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи. Предмет психологічної експертизи	10	2	-	-	8	
Тема № 2 Організація психологічної експертизи	10	2	-	-	8	

Тема № 3. Психологічна експертиза у різних галузях психології.	12	2	-	-	10	залік
Тема № 4. Судово-психологічна експертиза особистості в умовах слідчої діяльності та судочинства.	12	-	-	2	10	
Тема № 5. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх	10	-	-	2	8	
Тема № 6. Судово-психологічна експертиза обвинувачуваного.	12	-	-	2	10	
Тема № 7. Судово-психологічна експертиза особистості потерпілого та свідка.	12	-	-	2	10	
Тема № 8. Специфічні види судово-психологічних експертиз і тенденції їх розвитку.	12	2	-	-	10	
Всього за семестр 8	90	8	-	8	74	

3. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 1 Психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи. Предмет психологічної експертизи

Практичне заняття: зміст та сутність психологічної експертизи

Навчальна мета заняття: забезпечити системне повторення, поглиблення і закріплення знань за темою

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), 0 год. (заочна форма)

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Сутність психологічної експертизи
2. Експертиза як вид діяльності психолога
3. Історичні етапи формування уявлень про судово-психологічну експертизу

Література.

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>

2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.

3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352-364.

4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.

5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // *Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку* : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>

6. Психологічна експертиза [Електронний ресурс]: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. – Електрон. текст. дані. – Луцьк, 2021. – 80 назв.

7. Перепічка О. І. Комплексна експертиза та комплекс експертиз: порівняльний аналіз освіти [Електронний ресурс] / О. І. Перепічка // *Криміналістика і судова експертиза* : міжвід. наук.-метод. зб. / М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. – Київ, 2013. – Вип. 58(2). – С. 123–126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_25)

8. Черезова І. О. Особистісна та професійна готовність психолога до експертної діяльності [Електронний ресурс] // *Психологічна експертиза* : навч. посіб. / І. О. Черезова. – Бердянськ, 2018. – С. 17–25. – Режим доступу: <http://bdpu.org:8080/handle/123456789/265>

9. Яблонський А. І. Гуманітарно-психологічна експертиза в контексті професійної діяльності психолога [Електронний ресурс] / А. І. Яблонський // *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2019. – № 5, т. 1. – С. 81–86. – Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2019/part_1/5-1_2019.pdf#page=81

10. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. академіка АПРН України доктора юридичних наук, професора О. М. Бандурки. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

При відповіді на перше питання слід зазначити, що сучасній психологічній науці притаманна надзвичайно висока диференціація. Сформувались цілі галузі психологічної науки – педагогічна, соціальна, юридична (у тому числі судова), клінічна психологія, геронтопсихологія, інженерна психологія і цілий ряд інших. Кожній такій галузі властивий свій окрий предмет, вироблені спеціальні методи дослідження. У той же час теоретичною та методологічною базою для всіх галузей психологічної науки є загальна психологія, розроблений нею категоріальний і понятійний апарат, загальні методи психологічного дослідження. Ця теза справедлива і щодо теорії психологічної експертизи. Постулати загальної психології важливі для побудови спеціальних методів психологічного дослідження. Серед постулатів виділяють: □ відповідність висновків фактами реальної дійсності;

□ перевірюваність висновків; □ прогностичну функцію психологічного дослідження. Відповідність психологічної експертизи

постулатам означає, що будь-який спеціальний метод, застосовуваний в ході дослідження, повинен бути апробований, науково обґрунтований, а використовувана експертом методика дозволяла б не тільки виявити властивості, стан особистості в момент дослідження, але й дати професійну оцінку на майбутнє чи минулий час (останнє особливо актуально для судово-психологічної експертизи – в більшості випадків експерт змушений дослідити події, дії, що мало місце в минулому). Таким чином, для отримання психологічної експертизи – як спеціального психологічного дослідження – найважливішою характеристикою є відповідність розробленим загальною психологією категоріям, постулатам, принципам. У ході будь-якого психологічного дослідження (експертизи в тому числі) застосовуються психологічні закони та закономірності, а загальний об'єкт і спільний предмет розроблений від об'єкту і предмету загальної психології. Підкреслимо, що поняття психологічного дослідження і психологічної експертизи не збігаються. Будь-яка психологічна експертиза є спеціальним психологічним дослідженням, але не всяке психологічне дослідження є експертизою. Психологічне дослідження становить ядро експертизи і підпорядковане принципам, законам і закономірностям науки психології.

Методичні вказівки до другого питання:

Експертиза як вид діяльності психолога відрізняється від консультування, діагностики й наукового дослідження. Водночас, дотепер не існує однозначної систематизації експертної методології, що описана в професійних виданнях. Така ситуація призводить до того, що замовники експертиз не мають чітких критеріїв вибору експертів і оцінки наданих експертиз. Самі експерти, що беруться за експертні завдання, також не опираються на загально визнану й усталену методологію. Експертизою у загальному розумінні називають дослідження яких-небудь питань, рішення яких вимагає застосування спеціальних пізнань у певній галузі. Експертизу проводить експерт – досвідчена і компетентна в конкретній галузі особа, що володіє спеціальними знаннями, як правило, незалежна від замовника експертизи. Експертиза – порівняно нове явище, яке користується великим попитом в різних галузях практики та суспільного життя. Експертна діяльність розглядається як важлива складова професійної діяльності клінічного психолога: експертні функції вводяться в посадові обов'язки, розробляються й реалізуються програми професійної підготовки експертів. Основним джерелом інформації в ситуації експертизи виступає експерт. Тому експерт виступає професіоналом найвищого рівня, чий авторитет та сумлінність не викликають жодних заперечень. Подібний рід діяльності вимагає розвинених професійних якостей психолога, спеціальної підготовки,

а в деяких випадках, перепідготовки. Експерт повинний мати відповідну освіту та високу кваліфікацію, досвід успішної та різнобічної професійної діяльності. У ході психологічної експертизи, експерт за допомогою спеціальних методів встановлює різні факти психологічної природи (властивості особистості, установки, домінанти поведінки, особливості пізнавальних процесів і т. д.). Такі факти є проміжними й самі по собі – у відриві від висновку експерта – ніякого доказового значення в судовому процесі не мають. Суд не вправі, посилаючись, наприклад, на

виявлену експертом властивість сугестивності, зробити висновок про нездатність суб'єкта до вільного прийняття рішення в заданій ситуації. Для цього необхідна професійна оцінка спеціальних фактів у їх сукупності. Виявлення проміжних фактів – необхідний етап спеціального дослідження, що дозволяє експерту зробити остаточний висновок на поставлене судом питання. Основним змістом експертного психологічного висновку є не сама по собі оцінка ступеня зниження тих чи інших психічних функцій, а якісний-структурний аналіз змін психічної діяльності випробуваного, результати якого і повинні співвідноситися з особливостями психологічної структури діяльності, по відношенню до якої проводиться експертиза. Основними видами експертних завдань, що стоять перед психологами є:

- при проведенні медико-соціальної експертизи – врахування порушених і збережених компонентів психічної діяльності; співвідношення психологічного статусу з професіограмою і психологічними вимогами тієї чи іншої професії.

- у військово-медичній експертизі – придатність до військової служби, вибір роду військ тощо.

- при проведенні судово-психологічної, психолого-психіатричної та психологічної експертиз – діагностика психічних станів, характерологічних і особистісних особливостей, темпераменту і т. д.

- у медико-психолого-педагогічній експертизі здійснюється з метою прогнозу розвитку дитини і рекомендації форм навчання і корекції психіки.

Методичні вказівки до третього питання:

При відповіді на це питання слід означити головні етапи формування уявлень про судово-психологічну експертизу, а саме три історичні етапи формування уявлень про судово-психологічну експертизу, їх зміст, проблематику.

- Перший етап - розвиток судово-психологічної експертизи в руслі судової медицини, де основним об'єктом є потерпілий від злочину. Проблема безпомічних станів, оцінка психічних розладів потерпілих

- Другий етап - розмежування з судовою медициною. Експертиза звинувачуваного і пов'язане з нею широке коло питань, які потрібно вирішувати в рамках судово-психологічної експертизи. Проблема свідчень очевидців і віктології.

- Третій етап - злочинець, жертва. Ситуація як єдина система. Віктимізація і віктимність потерпілих. Комплексна судово-психіатрична і судовопсихологічна експертиза.

Теми рефератів

1. Етичні проблеми судово-психологічної експертизи.
2. Порядок призначення судово-психологічної експертизи
3. Загальна характеристика та особливості етапів планування психодіагностичного дослідження при проведенні експертизи.
4. Проблема методів в експертному дослідженні.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно **психологічної експертизи як складової гуманітарної експертизи.**

Тема № 2 Організація психологічної експертизи

Практичне заняття: Основні поняття експертної діяльності психолога

Навчальна мета заняття: забезпечити системне повторення, поглиблення і закріплення знань за темою

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), 0 год. (заочна форма)

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання

1. Підстави призначення судово-психологічної експертизи.
2. Потреби у призначенні судово-психологічної експертизи.
3. Базові поняття експертної діяльності психолога.

Література.

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>

2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О.В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.

3. Землянська О.В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352-364.

4.Крюкова М.А., Єлховський І.В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М.А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.

5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Базою судово-психологічної експертизи є юридична психологія та інші галузі психологічної науки. Юридична психологія має своїм предметом вивчення психіки людини, яка діє в рамках права, в тому числі й в рамках адміністративного матеріального і процесуального права. У законодавстві

презюмується, що правопорушення скоює психічно здорова, віково зріла людина. Тому основною судовою експертизою, що стосується дослідження особи правопорушника та її протиправної діяльності, є психологічна (проста) експертиза. За осудності правопорушника (чи іншого учасника юрисдикційного процесу) в разі потреби, піддаючи його психологічному дослідженню, мають бути виділені підстави, які слугували б основою для

судді (суду), який призначає таку експертизу (правда, специфікою тут є те, що особа щодо якої призначається експертиза вже могла мати проблеми із соматичним чи психічним здоров'ям, чи затримку в психічному розвитку.) Підставою призначення в психологічній експертизі є:

☐ наявність особливостей, які свідчать про крайню невірноваженість, емоційність, агресивність, порушення в таких психічних процесах, як сприйняття, уява, увага, запам'ятовування, відтворення, мислення;

☐ наявність ознак, які свідчать про можливість скоєння правопорушення у стані афекту, стресу, під час провокуючої поведінки потерпілих чи інших осіб;

☐ нерозуміння чи неналежне оцінювання соціальної, моральної сутності й значення своїх дій; ☐ сумніви у правдивості показів правопорушника, свідка, потерпілого, базовані на невідповідності характеру ситуації, іншим даним;

☐ невідповідність мотивів характеру скоєного правопорушення; вибагливість, незвичність мотивації;

☐ сумніви в авторстві письмового тексту;

☐ різка відмінність поведінки від традиційної, яка відповідає віковій, статевій, професійній і соціальній групі;

☐ невідповідність поведінки, її характер цілям і мотивам скоєного;

☐ душевна «глухота» правопорушника, свідка чи потерпілого;

☐ явно несприятливі соціальні умови найближчого оточуючого середовища, в якому перебував правопорушник;

☐ різко виражені характерологічні особливості суб'єкта (надмірна в'ялість чи активність, замкнутість чи ейфорія, сором'язливість чи безстыдство та ін.);

☐ незвичність поведінки суб'єкта в момент скоєння правопорушення, дивність зовнішнього вигляду, міміки, жестикуляції, пантоміміки, рухів тіла;

☐ дані, які свідчать про акумуляцію емоційного збудження чи переживань, та ін. Наведені підстави для призначення судово-психологічної експертизи вказувались нами для кримінального процесу.

Але психологічна природа правопорушення, психіка правопорушника виявляються однаково і під час учинення злочинів, і під час скоєння кримінальних, адміністративних чи інших деліктів. Тому слід вважати ці

підстави цілком допустимими для призначення судово-психологічної експертизи в юрисдикційному процесі.

Методичні вказівки до другого питання

При відповіді на це питання - про потребу призначення судово-психологічної експертизи в юрисдикційному процесі, треба вивчити такі відомості щодо конкретної особи:

☐ перенесені чи наявні психічні хвороби, які не тягнуть неосудності;

- ☐ відставання рівня психічного розвитку від паспортної норми (вікової норми);
- ☐ перенесені чи наявні соматичні захворювання, особливо інфекційні, хронічні чи невиліковні;
- ☐ олігофренія на стадіях дебільності;
- ☐ порушення психофізичного розвитку (порушення розвитку аналізаторів, затримка психічного розвитку, порушення мовлення, порушення опорно-рухового апарату;
- ☐ педагогічна запущеність;
- ☐ порушення емоційно-вольової сфери психіки.

При відповіді на третє питання слід пам'ятати, що сфери застосування знань фахівців-експертів різноманітні: управління соціальними процесами, регіональне планування і прогнозування, визначення професійної придатності, визначення ступеня працездатності та інвалідності, слідча і судова практика і т. д. Експертиза судова – це особлива процесуальна дія, що суворо регламентується законом. У ст. 75 КПК України йдеться про те, що експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні по справі потрібні наукові, психологічні або інші спеціальні знання. Під спеціальними знаннями розуміються ті знання, які пов'язані з певною спеціальністю і спеціалізацією. До цих знань як атрибуту судової експертизи не відносяться юридичні знання, за винятком криміналістичних, які можуть використовуватися при проведенні криміналістичної експертизи. Експертиза судово-психологічна – одна з головних форм практичного застосування спеціальних психологічних пізнань у кримінальному процесі. Проводиться за постановою слідчого або за визначенням суду відповідно до норм кримінально-процесуального кодексу щодо психічно здорових обвинувачуваних, свідків і потерпілих.

Загальний предмет судово-психологічної експертизи – особливості психічної діяльності, дослідження яких має значення для встановлення істини в кримінальних справах. Окремими предметами її можуть бути:

- 1) діагностика наявності або відсутності в обвинувачуваного афекту в момент здійснення злочину;
- 2) принципова здатність свідків і потерпілих – у першу чергу дітей – правильно сприймати важливі для справи обставини і давати про них правильні свідчення.

Експертиза судово-психологічна – це дослідження, що надає допомогу в рішенні фундаментальних процесуальних питань щодо провини особи, кваліфікації злочинів, індивідуалізації відповідальності. Компетентність судового експерта-психолога – здатність (суб'єктивна можливість) обізнаної особи в галузі психології вирішувати поставлені судово-слідчими органами питання, що належать до предмету судово-психологічної експертизи. Визначається вищою психологічною освітою, спеціальною післядипломною підготовкою, досвідом роботи в галузі судово-психологічної експертизи. Компетенція судового експерта-психолога – коло питань, які експерт-психолог повинен і може вирішувати на основі спеціальних психологічних знань.

Для кращого розуміння змісту експертної діяльності слід ознайомитись з основними поняттями, які розкривають сутність цього напрямку роботи психолога. Такими є:

ЕКСПЕРТ (від лат. *expertus* – досвідчений) – компетентна особа, що має спеціальний досвід в конкретній галузі та приймає участь в дослідженнях в якості джерела безпосередньої інформації.

СТАТУС ЕКСПЕРТА – сукупність прав та обов'язків, повноваження і відповідальність експерта, визначені законом.

ЕКСПЕРТИЗА (від лат. *expertus* – досвідчений) – дослідження спеціалістом (експертом) яких-небудь питань, рішення яких вимагає пізнання в галузі певної науки із наданням науково-обґрунтованого й мотивованого висновку. **ЕКСПЕРТИЗА ПСИХОЛОГІЧНА** – вид психологічного дослідження, яке проводить досвідчена особа (психолог-експерт), на основі спеціальних знань з психології, з метою надання експертного висновку.

ЗАДАЧА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ – прийняте експертом-психологом завдання, яке містить його мету, що викладена в питанні і умови її досягнення. Умови вирішення експертної задачі – початкові дані психологічної експертизи і спеціальні знання експерта-психолога, що використовуються при вирішенні конкретної експертної задачі. **ЕКСПЕРТНИЙ МЕТОД** – комплекс логічних та математичних процедур, спрямований на отримання від експертів інформації, її аналіз і узагальнення з метою підготовки і прийняття компетентного рішення. Суть методу полягає у проведенні експертами аналізу проблеми з якісною і кількісною обробкою результатів індивідуальних експертних оцінок.

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА – науково-обґрунтоване й мотивоване експертне судження. Етапи експертної оцінки – взаємопов'язані між собою процедури, за допомогою яких реалізується експертний метод.

ВИСНОВОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ – процесуальний документ,

у якому викладаються висновки експерта-психолога (експертів), який проводив психологічну експертизу, вказуються обґрунтування, умови її проведення і описується процес експертного дослідження (методи, методика, стадії тощо).

Теми рефератів

1. Застосування проєктивних та напівпроєктивних тестів при проведенні експертного дослідження.
2. Особливості проведення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.
3. Можливість клопотання зацікавлених осіб про призначення судово-психологічної експертизи.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки організації психологічної експертизи.

Тема № 3. Психологічна експертиза у різних галузях психології

Практичне заняття: судово-психологічна експертиза в окремих видах юрисдикційного процесу

Навчальна мета заняття: забезпечити системне повторення, поглиблення і закріплення знань за темою

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 0 год. (заочна форма).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Судово-психологічна експертиза в кримінальному процесі
2. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі
3. Психологічна експертиза в адміністративному процесі

Література.

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>

2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.

3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352-364.

4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.

5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Методичні вказівки до першого питання:

Висвітлюючи особливості судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі, слід звернути увагу на наступне:

1. Обставини, які служать підставою для призначення психологічної експертизи: відставання рівня психічного розвитку від вікової норми, перенесені або наявні психічні захворювання, психічні стани, перенесені або наявні соматичні захворювання, особливо інфекційні, хронічні, невиліковні, які свідчать про психічну неврівноваженість, емоційність або агресивність, причуди.

2. Специфіку протіканні таких пізнавальних процесів як: сприймання, увага, запам'ятовування або відтворення, мислення, які провокують на здійснення злочину.

3. Соціальна поведінка (дії) потерпілого, що провокують на здійснення злочину.

4. Наявність окремих ознак, які допускають можливість сильного душевного хвилювання правопорушника.

5. Непорозуміння або неналежна оцінка соціальної та моральної сутності і значимості своїх дій, сумнівів у правдивості, виходячи із особистості свідка і потерпілого та характеру ситуації, даних свідчень, невідповідність встановлених мотивів злочину, характеру вдіяного.

6. Сумнівів відносно авторства письмового тексту, у мотивах самогубства, інсценування самогубства.

Методичні вказівки до другого питання:

При розгляді питання застосування судово-психологічної експертизи в цивільному процесі треба виокремити групи цивільних справ при судовому розгляді, в яких використовують психологічну експертизу. Важливим є встановлення психологічних факторів, зроблених домовленостей /розуміти їх зміст, наслідки, здатності учасника домовленості приймати рішення, наявність у дієздатного суб'єкта патологічних відхилень психіки, які перешкоджають розумінню скоєного і т. д./.

Ще одним питанням є встановлення психологічної сумісності чоловіка і дружини, можливості зняття конфліктів і збереження сім'ї у справах про розлучення.

Слід звернути увагу на питання встановлення професійної придатності з урахуванням психологічних особливостей особистості, психологічних компонентів загальної і спеціальної працездатності по справах про трудові скарги.

Можливими дослідженнями судово-психологічної експертизи в цивільному процесі може бути:

- визначення психологічних особливостей правопорушень, які передбачені цивільним, сімейним, трудовим законодавством

- встановлення індивідуально-психологічних особливостей свідків, що здатні вірно сприймати події, факти і мають значення для справи, дають адекватні свідчення, виявлення порушення волі при здійсненні домовленості.

- встановлення психологічного змісту елементів здатності до усвідомлення особою суті дій і до вольового керування ними.

- встановлення змісту та ієрархії основних мотиваційних ліній особистості

- психологічний аналіз ситуації і поведінки працівника, що здійснює управління сучасною технікою.

Методичні вказівки до третього питання:

При розгляді питання психологічної експертизи в адміністративному процесі можливими її дослідженнями може бути:

1. Група адміністративних правопорушень, при судовому розгляді яких використовується психологічна експертиза. 2. Встановлення фізіологічного афекту або іншого особливого емоційного стану суб'єкта в момент вчинення адміністративного делікта, визначення психологічної можливості свідка і потерпілого вірно сприймати обставини скоєного правопорушення і відтворювати їх за вимогою посадової особи або компетентного органу.

3. Визначення інтелектуального розвитку підлітка відповідно до досягнутого віку.

4. Встановлення педагогічної запущеності, психологічного інфантилізму, визначення структури і змісту взаємовідносин між родичами і ровесниками з одного боку, і підлітками-правопорушниками - з іншого боку; виявлення особливих якостей, які виявляються в скоєнні правопорушення.

Теми рефератів

1. Психолінгвістична експертиза.
2. Експертиза соціально-психологічних особливостей членів злочинного угруповання.
3. Судово-психологічна експертиза у справах про події, пов'язані з управлінням технікою.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно судово-психологічної експертизи в окремих видах юрисдикційного процесу

Тема 4. Судово-психологічна експертиза особистості в умовах слідчої діяльності та судочинства.

Практичне заняття: Становлення і розвиток судово-психологічної експертизи

Навчальна мета заняття: забезпечити системне повторення, поглиблення і закріплення знань за темою

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 2 год. (заочна форма)

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Форми використання спеціальних психологічних знань у юриспруденції.
2. Цілі та завдання судово-психологічної експертизи.
3. Процесуальні вимоги до судово-психологічної експертизи.

Література.

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>

2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.

3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352-364.

4.Крюкова М.А., Єлховський І.В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М.А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.

5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

І в теорії, і в практиці сьогодні визнається необхідність вдаватися до оцінок фахівців-експертів у складних, проблематичних ситуаціях.

Судово-психологічна експертиза як вид самостійного експертного дослідження пройшла у своєму розвитку складний шлях: від спроб адаптувати до потреб юридичної дійсності дані експериментальної психології до створення (приблизно після 1960 року) власної теорії судово-психологічної експертизи. Цей процес, тісно пов'язаний з розвитком загальної та експериментальної психології, продовжується і по сьогоднішній день.

Експертиза проводиться, як правило, в екстраординарних випадках, коли пізнань осіб, відповідальних за прийняття рішень у сфері соціального та виробничого управління, судочинства, освіти, буває недостатньо.

Експертиза є одним з найскладніших напрямів діяльності практичного психолога.

1. Форми використання спеціальних психологічних знань у юриспруденції.

Законом встановлене загальне правило, згідно з яким, якщо виникає необхідність використання спеціальних знань в галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла, то можливе залучення експерта або спеціаліста, тобто осіб, що володіють такими знаннями. На цій підставі надається можливість залучати психолога в якості спеціаліста або призначати судово-психологічну експертизу.

Спеціальними ми називаємо знання, які не є загальновідомими, акумульованими в життєвому досвіді кожного, здатного розумно діяти людини. У даному сенсі кожне наукове знання - спеціальне. Повною мірою це відноситься і до психології. Більш того, при проведенні психологічного дослідження спеціальними будуть не тільки самі використовувані знання, а й способи їх застосування (методики), критерії вибору психологом методик в конкретному дослідженні.

Слідчому, судді часто доводиться стикатися зі свідками, які не можуть згадати важливих для справи фактів, а також з обвинуваченими, що дають

завідомо неправдиві показання і всіляко стараючимися заплутати слідство. У всіх подібних випадках необхідні знання процесу формування показань свідків, психічних особливостей лжесвідчення. Знання відповідних психологічних закономірностей може допомогти викрити лжесвідчення і встановити істину.

Однак для встановлення істини по порушеній справі необхідно знати не тільки про те, які зміни відбуваються в психіці зазначених осіб, а й уміти правильно впливати на них з тим, щоб отримати від них свідчення, об'єктивно відображають події, раніше сприйняті ними. Для здійснення такого впливу необхідні спеціальні психологічні знання. Без них не можна визначити спосіб впливу, домогтися зміни спрямованості психологічних процесів у осіб, через яких встановлюється об'єктивна істина. Тому необхідне залучення фахівця - психолога.

Спеціальні психологічні знання можуть бути використані в юрисдикції в трьох формах:

- психологічна експертиза;
- участь фахівця-психолога;
- психологічна консультація.

Всі ці форми схожі між собою за технологією і методичним особливостям застосування спеціальних психологічних знань. Розрізняються вони за юридичною особливостям, процесуальним статусом, повноваженнями, ступеня самостійності психолога.

У юриспруденції найбільш активно використовується судово-психологічна експертиза, тобто форма застосування спеціальних психологічних знань, коли особа, що володіє ними, виступає в ролі експерта. Це пов'язано з тим, що експертиза та її результати мають важливе юридичне значення. Висновок судово-психологічної експертизи є самостійним доказом у кримінальному та цивільному процесах. Саме від результатів експертизи часом залежать характер і зміст прийнятого повноважним особою рішення, характер та обсяг відповідальності, форми і засоби впливу на правопорушника. Психолог, який виступає в ролі експерта, несе правову відповідальність за істинність, науковість і об'єктивність проведеного дослідження, інтерпретацію отриманих даних і представлене висновок. Судово-психологічна експертиза спрямована на дослідження явищ психіки, тому проводиться переважно у відношенні психічно здорових людей. Її призначення доцільно, якщо психічне здоров'я направляються на експертизу не викликає сумніву у представників слідчих органів чи підтверджено висновком судово-психіатричної експертизи. Тому судово-психологічна експертиза не повинна передувати судово-психіатричній експертизі або вони можуть проводитися паралельно.

У перелік проблем судово-психологічної експертизи можна включити дозвіл будь-яких психологічних питань, що цікавлять слідчого, суд, орган дізнання і мають значення для справи. Такі питання стосуються психічних процесів, явищ і властивостей психічної діяльності людини і впливають на неї об'єктивних і суб'єктивних факторів, тобто безпосередній об'єкт судово-психологічної експертизи - психіка конкретної людини, що представляє досить складний і динамічний об'єкт дослідження.

Тому ефективність судово-психологічної експертизи залежить від компетентності та рівня кваліфікації фахівців, які залучаються в якості експертів-психологів.

Теорія і практика психологічної експертизи носять об'єктивний характер і відображають розвиток теоретичної та практичної сторін загальної та юридичної психології, з одного боку, та теорії і практики юриспруденції, зокрема юрисдикції, - з іншого. Теоретичною базою психологічної експертизи була і залишається загальна і юридична психологія. Методична її база формується на основі поступального руху цих та інших галузей психології та правової регламентації процесуальної діяльності. Судово-психологічна експертиза, представляючи форму психологічної практики, відображає всі тенденції, характерні для останньої.

Теорія використання спеціальних психологічних знань у кримінальному, цивільному або адміністративному процесах розвивається в рамках теорії застосування спеціальних психологічних знань у юрисдикції, яка входить в систему юридичної психології і в той же час тісно пов'язана з криміналістикою, кримінологією, наукою кримінального та адміністративного права, кримінального та цивільного процесів, теорією держави і права, іншими галузевими юридичними науками.

Таким чином, з кримінального та цивільного судочинства випливають такі форми застосування спеціального знання: особа, що володіє спеціальними знаннями, виступає в процесі в ролі експерта або спеціаліста.

Обидві форми схожі між собою за технологією, методичним особливостям застосування спеціального знання, але розрізняються по юридичним особливостям, процесуальним статусом, повноваженнями, ступеня самостійності особи, яка притягається як експерт або спеціаліст. Саме дві форми: 1) судово-психологічна експертиза та 2) участь спеціаліста-психолога в суді є основними формами використання спеціальних психологічних знань. Підтвердженням тому служить факт, що в юридичній практиці накопичений значний досвід залучення психологів як експертів або фахівців.

У юридичній літературі більшість авторів також схильні виділяти зазначені форми використання спеціальних психологічних пізнань, різниця між якими, як вважають, полягає в значущості для замовника використовуваного знань і в статусі залучаються осіб. Експерт проводить дослідження і викладає свою позицію, думку з приводу конкретного об'єкта дослідження. Що стосується фахівця, то він роз'яснює, спираючись на власні спеціальні знання, окремі явища і факти, консультує щодо цих явищ і фактів посадова особа або орган, надає допомогу у виявленні і фіксації певних фактів і явищ, допомагає посадовій особі письмово викласти встановлені обставини і факти. Спеціаліст на відміну від експерта позбавлений процесуальної самостійності і діє під контролем і за вказівкою повноважного особи або органу. Так, на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді і суду в кримінальному та цивільному процесах психолог бере участь у процесуальних діях (особливо коли вони проводяться за участю неповнолітніх та малолітніх осіб), дає роз'яснення з приводу психологічних проявів і феноменів правопорушень, поведінки учасників процесу, допомагає з психологічної точки зору спланувати

і провести процесуальну дію. Участь спеціаліста-психолога у процесі носить похідний і допоміжний характер.

Наявні недоліки в розвитку практики залучення у кримінальний процес фахівців-психологів можуть бути в перспективі ліквідовані завдяки подальшому зростанню психологічної підготовленості працівників дізнання, слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів. Хоча в законі прямо не вказано на необхідність залучення фахівців-психологів до виробництва слідчих і судових дій, наявні загальні норми залучення фахівців, педагогів і лікарів до слідчих і судових дій за участю малолітніх та неповнолітніх свідків, потерпілих, обвинувачених та підсудних дають підстави стверджувати, що закон надає можливість уповноваженому органу в кримінальному процесі користуватися допомогою фахівця-психолога. На наш погляд, в перспективі участь такого фахівця в кримінальному судочинстві має бути безпосередньо передбачено в законі.

Участь спеціаліста-психолога в юрисдикції носить похідний і допоміжний характер. На вимогу суду, судді психолог бере участь у процесуальних діях (особливо коли вони проводяться за участю неповнолітніх осіб), дає роз'яснення з приводу психологічних проявів і феноменів правопорушень, поведінки учасників процесу, допомагає з психологічної точки зору спланувати і провести процесуальні дії

Спеціаліст запрошується для участі в судовому розгляді у випадках, коли суду або учасникам судового розгляду при дослідженні доказів можуть знадобитися спеціальні знання та навички. Думка фахівця обов'язково відображається у протоколі судового засідання.

Експертів можуть бути задані питання, що входять у компетенцію фахівця. Постановка перед фахівцем питань, що відносяться до компетенції експерта, неприпустима, його думка не може бути прирівняне до висновку експерта.

Крім названих вище форм використання спеціальних психологічних пізнань, в літературі зустрічається і третя - психологічна консультація (деякі автори називають її офіційна консультація, або довідка).

Психологічна консультація - це роз'яснення фахівцем психологічних сторін правопорушення, поведінки обвинуваченого, потерпілого, свідка, позивача, відповідача та інших осіб, їх особистісних особливостей, а також сутності окремих психологічних теорій та підходів, які можуть бути застосовані на практиці. Психологічна консультація може бути як усної, так і письмової. Остання, належно оформлена, може долучатися до справи в якості документа.

Експерт дає психологічну консультацію у випадках, коли для відповіді на поставлені повноважним органом або особою питання не потрібно спеціальних експериментів і досліджень, а буває достатньо посилення на загальні положення науки або логічних висновків.

У кримінально-процесуальному та цивільно-процесуальному законодавствах вказується, що додаткові матеріали можуть бути представлені підсудним, захисником, сторонами та іншими зацікавленими особами. Таке право передбачає можливість отримання цими особами письмової консультації у психолога. Об'єктивний процес використання в кримінальному та цивільному

процесах психологічних консультацій відображає потреби практики в цій формі застосування спеціальних психологічних знань. Разом з тим психологічні консультації не можуть замінити судово-психологічну експертизу.

Слід зазначити, що застосування психологічної консультації дозволяє вже сьогодні більш повно реалізувати права особистості в кримінальному та цивільному судочинстві, а також базові принципи російського цивільного і кримінального процесів: змагальність, повноту, об'єктивність розслідування і судового розгляду, публічність і ін. Безумовно, необхідно не тільки закріплення цієї форми використання спеціальних знань у кримінальному та цивільному процесах актами офіційного тлумачення закону, а й прямо передбачити її в законі.

2. Цілі та завдання судово-психологічної експертизи.

Судово-психологічна експертиза широко застосовується у практиці правоохоронних органів.

Як будь-який інший вид судової експертизи, вона має конкретні цілі та завдання. При цьому необхідно відзначити, що цілі і завдання - поняття не ідентичні.

Основна мета судової експертизи зводиться до того, щоб на базі певних даних, вироблених юридичної психологією або накопичених практикою, провести дослідження і відповісти на питання слідчого, органу дізнання або суду. Експерт своїм висновком допомагає слідчому та суду з'ясувати обставини справи, не вдаючись при цьому в їх юридичну оцінку.

Як зазначає В.В. Романов, «основна мета судово-психологічної експертизи зводиться до надання допомоги суду, органам попереднього слідства в більш глибокому дослідженні спеціальних питань психологічного змісту, які входять у предмет доказування у кримінальних справах, що є складовим елементом, що входять до предмету доказування цивільних спорів, а також у дослідженні психологічного змісту цілого ряду юридичних, правових понять, що містяться в законі ».

М.В. Костицький вважає, що метою судово-психологічної експертизи є необхідність отримання об'єктивної, незацікавленої оцінки прийнятого рішення, вчиненої дії, вираженого наряду, їх теперішнього або перспективного якості, ефективності; здатність дати об'єктивну, неупереджену і принципову оцінку конфлікту, суперечці, його предмету, вирішити нагальні завдання за допомогою психологічних знань.

Основні завдання психологічної експертизи конкретизуються в залежності від виду експертизи та об'єкта дослідження. А.О. Екменчі відносив до завдань судово-психологічної експертизи питання: психологічної мотивації дій підсудних, потерпілих або свідків; встановлення фізіологічного афекту, можливості обмови і самообмови з психологічних мотивів; психологічної оцінки особистості підсудного і його соціальних установок; психології неповнолітніх учасників процесу.

Ю.М. Копійчаню до завдань судово-психологічної експертизи відносить встановлення тривалості і тяжкості сильного душевного хвилювання, дослідження специфіки тривалого та інтенсивного впливу несприятливих факторів на людину і прояву їх у зміні його функцій (фізіологічних і психологічних), а також визначення відсталості в розумовому розвитку

неповнолітнього обвинуваченого внаслідок впливу несприятливих зовнішніх факторів, з'ясування суб'єктивної можливості неповнолітнього правильно оцінювати і сприймати обставини, що мають значення для справи.

Б. Петелін в ряді публікацій, присвячених психологічній експертизи, вказував, що до завдань судово-психологічної експертизи слід віднести: встановлення фізіологічного афекту; визначення ступеня розумового розвитку неповнолітнього, пов'язаного ні з душевним захворюванням, а з особливостями формування його психіки; встановлення індивідуальних особливостей пізнавальної діяльності учасників процесу, властивих особі форм емоційних реакцій; оцінку всієї сукупності психологічних особливостей особистості для розуміння її поведінки в екстремальній обстановці; дачу загальної психологічної характеристики індивідуально-психологічних особливостей, що мають значення для правильного розгляду справи; визначення здатності неповнолітніх потерпілих і свідків правильно сприймати подія і окремі його обставини; встановлення схильності неповнолітнього до фантазування, підвищеної сугестивності, індивідуальних особливостей пізнавальних процесів такого неповнолітнього; визначення психічних властивостей особистості підсудного (психічно здорового) та їх впливу на психологічний механізм вчиненого ним правопорушення.

Наведений перелік завдань не є вичерпним. Очевидно, що з розвитком психології коло завдань, призначених для дозволу психологічної експертизою, буде розширюватися до меж, встановлених юридичним критерієм.

З урахуванням позицій вищевказаних авторів спробуємо більш повно представити основні завдання експертизи.

1. Встановлення здатності психічно здорових обвинувачених, свідків і потерпілих сприймати що мають значення для справи обставини і давати про них правильні показання.

Приводами для призначення судово-психологічної експертизи з метою вирішення такого завдання можуть служити: дані про малолітньому віці, низькому рівні інтелектуального розвитку, недостатньому оволодінні активної промовою, характерологічних особливостях відповідної особи; сумніви в здатності правильно сприймати важливі для справи обставини і давати про них показання, засновані на оцінці умов сприйняття (швидкоплинність подій, множинність подразників, одночасно які впливають на суб'єкта, стан підвищеної психічної напруженості в момент сприйняття та ін); дані про характер сприйманого подразника (сила - слабкість); невідповідність показань певної особи іншим матеріалам справи.

2. Встановлення здатності психічно здорових потерпілих у справах про згвалтування правильно розуміти характер і значення вчинених з ними дій і чинити опір винному.

Найбільш поширеними приводами для призначення судово-психологічної експертизи для вирішення цього завдання є: дані про пасивне поведінці суб'єкта в певній ситуації, відсутності глибоких емоційних реакцій на те що; припущення відносно не пов'язаного з психічними захворюваннями відставання потерпілої в психічному розвитку; відомості про деякі характерологічних особливостях (млявість, знижена активність, невпевненість у собі, сором'язливість, замкнутість тощо) або про несприятливі умови

спільного виховання (систематичне придушення батьками самостійності дитини, зайве огороження від труднощів) і недоліках статевого виховання в сім'ї і школі.

3. Встановлення здатності відстаючих у психічному розвитку неповнолітніх обвинувачуваних повністю усвідомлювати значення своїх дій і визначення ступеня здатності їх керувати своїми діями.

На можливість відставання у розвитку психічно здорового підлітка можуть вказувати: дані про його педагогічної занедбаності, «дитячості» поведінки, легковажному ставленні до своїх протиправних дій, нерозмірність об'єктивного змісту поведінки з суб'єктивно переслідуваними підлітком цілями; показання свідків, що говорять про помітне відміну підлітка від основної маси його однолітків.

4. Встановлення наявності або відсутності у обвинуваченого в момент вчинення протиправних дій стану фізіологічного афекту чи інших емоційних станів, здатних істотно вплинути на його свідомість і вчинки.

Приводами призначення в таких випадках судово-психологічної експертизи можуть служити: відомості про реально існували умови, що сприяли нагромадженню негативних емоційних переживань, виникненню стійких станів нервово-психічної напруженості (стресу), хронічної незадоволеності потреб і т. п.; дані про конфліктному характері ситуації, в якій було скоєно злочин, зокрема про те, що дії потерпілого або інших осіб перешкоджали реалізації провідних мотивів поведінки обвинуваченого, зачіпали його найбільш значущі інтереси; показання свідків про зміни зовнішнього вигляду, голосу, моторики у обвинуваченого; факти часткового забування обвинувачуваним окремих елементів ситуації злочину

5. Встановлення, перебував обвинувачений в період, що передував вчиненню злочину, і (або) у момент скоєння злочину в емоційному стані, істотно впливає на здатність правильно усвідомлювати дійсність, зміст конкретної ситуації і на здатність довільно регулювати свою поведінку. До даної категорії можуть бути віднесені емоційні стани типу сильного нервово-психічної напруги.

6. Встановлення можливості виникнення у суб'єкта різних психічних станів або виявлення індивідуально-психологічних особливостей, що роблять неможливим або ускладнюють виконання професійних функцій (в авіації, автомобільному та залізничному транспорті і т. п.).

До приводів для призначення судово-психологічної експертизи у зв'язку з розслідуванням причин подій на транспорті і у виробництві відносяться насамперед припущення про те, що вимоги ситуації перевищували індивідуально-психологічні та професійні можливості людей, керуючих технікою, в силу втоми, викликаного дією сторонніх подразників, сильного емоційного напруження, стану розгубленості та інших психологічних факторів.

7. Встановлення наявності або відсутності у особи в період, що передував смерті, психічного стану, що привертають до самогубства.

Це вимагає проведення посмертної судово-психологічної експертизи, яка може виявитися корисною, якщо слідчі органи мають відомості про вчинення певними людьми дій, що провокують самогубство (доведення до самогубства), а також при виникненні припущення щодо інсценування самогубства.

8. Встановлення у суб'єкта конкретних індивідуально-психічних властивостей, емоційно-вольових особливостей, рис характеру (наприклад, підвищеної сугестивності та ін), здатних істотно впливати на зміст і спрямованість дій у певній ситуації, зокрема сприяти вчиненню протиправних дій.

З'ясування суб'єктивної сторони злочину іноді ускладнюється труднощами у встановленні психологічних мотивів поведінки (не тільки злочинного) обвинувачуваного, специфіки його характеру, спрямованості інтересів і т. п., зв'язку цих особливостей з протиправними вчинками. У подібних випадках велике значення має створення з використанням спеціальних психологічних знань і методів «психологічного портрета» випробуваного. Одним з перших засобів подолання зазначених труднощів є експертне психологічне дослідження особистості обвинувачуваного. Необхідно відзначити, що «психологічний портрет» випробуваного не може бути абсолютно повним, в ньому зазвичай представлені лише деякі сторони психіки особистості.

3. Процесуальні вимоги до судово-психологічної експертизи.

Психологічні експертизи можна поділити на дві великі групи: психологічні експертизи, що не мають судової перспективи, та судово-психологічну експертизу, яка є найбільш регламентованою на законодавчому рівні та найбільш розробленою фахівцями-психологами. За результатами психологічного дослідження психолог готує висновок, який після перевірки та оцінки слідчим або судом буде використовуватися як доказ у кримінальній справі.

Основним видом діяльності, який застосовує експерт-психолог при проведенні психологічної експертизи є психодіагностика.

Обставинами, за яких доцільно призначити експертизу, можуть бути наступні:

- необхідність отримання об'єктивної думки фахівця, не зацікавленого у прийнятті рішення або вчиненні дії;
- конфліктна ситуація у сфері управління, здійснення владних повноважень, наявність спірних позицій по одному і тому ж питанню, коли необхідно думка незацікавленого фахівця;
- потреба вирішити проблеми, що знаходяться на стику різних галузей науки, техніки;
- коли кордони проблеми ширше кордонів сумарного знання;
- коли про це зазначається в законі або підзаконному акті.

Використання експертизи для вирішення спеціальних завдань базується на низці принципів, які полягають у тому, що:

- експертні оцінки повинні бути отримані від визнаних у певній галузі знань фахівців в максимально систематизованій формі, що дає можливість їх узагальнення;
- для отримання суджень експертів в максимально систематизованій формі необхідно ставити перед ними чітко сформульовану задачу;
- вибір експертів, постановка їм завдань, узагальнення їх суджень повинні ґрунтуватися на певною методикою.

Процесуальні вимоги до експертизи:

- наявність достатніх підстав і умов для призначення експертизи;
- аналіз професійних якостей особистості експерта (до призначення експерта слідчий з'ясовує необхідні дані про його спеціальності й компетентності);
- облік прав і обов'язків експерта;
- облік прав і обов'язків інших учасників, пов'язаних з виробництвом експертизи ;
- елементи относимости і допустимості, що пред'являються до висновку експерта.

Питання про необхідність проведення експертизи вирішує особа, наділена правом робити дізнання і розслідування кримінальних справ, - слідчий або суд, за винятком спеціально передбачених законом випадків.

Не є експертизою дії фахівця, які зводяться до виявлення, фіксації, вилученню, огляду речових доказів, надання допомоги слідчому або суду у підготовці та призначення експертизи. Висновок спеціаліста, зроблений при наданні допомоги слідчому або суду, має не доказове, а лише оперативне значення.

Чи не володіють статусом експертного висновку різноманітних довідки за результатами досліджень, проведених без дотримання правових норм, що регламентують експертизу, наприклад довідка органу внутрішніх справ про тотожність почерку в документі, виявленому на місці злочину, із зразком почерку особи, затриманого за підозрою у скоєнні злочину. Ця та подібні їй довідки, видані поза рамками судової експертизи, підпадають під ознаки такого джерела доказів, як документ, передбачений ст. 88 КПК РРФСР, і не можуть розглядатися як експертний висновок.

Правовий регламент, який визначає призначення і проведення експертизи, не поширюється на діяльність осіб, що виконують функції кураторів та інспекторів, а також на акти службових чи інших розслідувань, які можуть використовуватися в кримінальному судочинстві.

Експертизи надають істотну допомогу в попередньому розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ. Експерт своїм висновком допомагає слідчому та суду з'ясувати фактичні обставини справи, не вдаючись, однак, в їх юридичну оцінку. Призначення експертизи неприпустимо при вирішенні правових питань, що стосуються, зокрема, складу злочину, доведеність чи недоведеність вчинення злочину певною особою, його винності і форми вини, тобто питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань, які не виходять за рамки професійної підготовки осіб, наділених правом робити дізнання і розслідування кримінальних справ, - слідчого, прокурора або судді.

Запитання правового характеру вирішуються безпосередньо слідчим, прокурором або судом.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно судово-психологічна експертиза особистості в умовах слідчої діяльності та судочинства.

Тема 5. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх

Практичне заняття: Зміст та сутність психологічної експертизи

Навчальна мета заняття: забезпечити системне повторення, поглиблення і закріплення знань за темою

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 2 год. (заочна форма)

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Предмет судово-психологічної експертизи.
2. Стадії судово-психологічної експертизи.
3. Методологічна основа судово-психологічної експертизи.

Література.

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>

2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.

3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл.. – Бібліогр.: с. 352-364.

4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.

5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Експертні методи, або методи розуміння (за традицією, вони часто фігурують під назвою «клінічні методи»). До них відносяться проєктивні і діалогові методи. Експертні методи більшою мірою розраховані на професійний досвід, психологічну інтуїцію самого психодіагноста. Ці методи виявляються незамінними скрізь, де не розроблені (чи невідомі) стандартизовані процедури. Вони часто виявляються більш ефективними по відношенню до психічних явищ, що погано піддається об'єктивації (суб'єктивні переживання особистісні смисли, глибинні шари досвіду), по відношенню до надзвичайно мінливим явищам, для яких важко створити фіксовану операціональну модель (динаміка цілей, станів, настроїв, багатопланових відносин у групі). Якщо їх застосовує експерт високої

кваліфікації, вони виявляються більш надійним засобом у разі індивідуальної діагностики. Крім того, не слід забувати, що глибокий експертний аналіз – необхідний первинний етап у розробці якої стандартизованої процедури. У міру стандартизації експертні методи також підлягають кількісному обґрунтуванню.

1. Предмет судово-психологічної експертизи.

Предмет будь-якої судової експертизи визначається предметом тієї науки, яка для неї є базовою, а також завданнями, які розв'язуються в ході процесуальної діяльності правоохоронних органів.

На думку В.В. Романова, «предметом дослідження судово-психологічної експертизи є психічні процеси, стани, властивості психіки здорових людей, що беруть участь у кримінальному та цивільному процесах, особливості їх психічної діяльності, тимчасові (не болючий) зміни свідомості під впливом різних фактів, експертна оцінка яких має значення для встановлення об'єктивної істини у справі. Тобто предметом експертизи є індивідуально-своєрідні риси психологічного відображення учасниками процесу різних явищ навколишньої дійсності, які мають значення для правильного вирішення кримінальних і цивільних справ».

Поняття загальний об'єкт і загальний предмет судово-психологічної експертизи в цілому збігаються з подібними поняттями загальної психології. Проте в літературі з психології єдиної думки з їх визначенням не вироблено. Найбільшого поширення і визнання отримали дві точки зору.

Згідно з однією з них «об'єктом психології як науки (і, відповідно, об'єктом психологічного дослідження) є сама людина як носій високорозвиненою психіки. У такому випадку предметом психологічного дослідження виступає психіка (або психічна діяльність) людини. Ця позиція характерна для фундаментальної психології».

У практичній (експериментальній) психології загальний об'єкт психологічного дослідження визначають інакше: або як психіку людини в цілому, або як психічну діяльність, взятую в сукупності і єдності. Що стосується загального предмета психологічної експертизи, то під ним розуміють окремі психічні властивості, стани і процеси

У психології виділяють різні «рівні вивчення людини, а саме: в системі суспільних зв'язків; аналіз структури особистості; окремі системи різних психічних процесів, станів, властивостей. На даному рівні досліджуються механізми формування і функціонування відчуттів, сприйняття, пам'яті, логіки мислення, емоцій, волі.

Власне експертного психологічного дослідження відповідають другий і третій рівні».

Таким чином, психологічний критерій приватного предмета судово-психологічної експертизи формується шляхом конкретизації загального предмета психологічного дослідження відповідно до конкретної експертної завданням. Однак для судово-психологічної експертизи необхідно враховувати і юридичний критерій. У чому його суть і значення? Не всяке психологічне дослідження може дати доказовий матеріал у справі, а лише таке, в ході якого встановлені значущі для справи обставини. Правову значимість обставин визначає суд виходячи насамперед з наявності об'єктивної зв'язку з фактами

предмета доказування. Можна сказати, що юридичним критерієм формування приватного предмета судово-психологічної експертизи виступають норми матеріального права. У них в тій чи іншій формі містяться психологічні елементи, тим самим визнається їх юридичне значення. Виявлення таких елементів стає необхідним в ході судового доведення для правильної кваліфікації спірних правовідносин, що став предметом судового розгляду.

Як зазначає М.В. Костицький, психологічна експертиза нерозривно пов'язана із загальною психологією і її прикладними галузями, які є для психологічної експертизи базою розвитку, своєрідною «живильним середовищем». У свою чергу, розвиток психологічної експертизи як своєрідної форми психологічної практики сприяє збагаченню і вдосконаленню її «базових наук».

Об'єктом науки психології є психіка як властивість високоорганізованої матерії, що представляє особливу форму відображення суб'єктом об'єктивної реальності.

Предметом психології є факти, закономірності розвитку та механізми психіки. Таким чином, об'єкт і предмет психології та об'єкт і предмет психологічної експертизи на рівні теорії співпадають.

Разом з тим вид психологічної експертизи може визначатися потребами практики, а практичне застосування психологічного знання значною мірою може стимулювати розвиток відповідної галузі психологічного знання.

Так, психологія праці служить теоретичною базою психологічної трудової експертизи. Предметом вивчення психології праці є психологічні закономірності формування конкретних форм трудової діяльності та ставлення людини до праці, трудова діяльність у виробничих умовах і умови відтворення робочої сили людини.

Предмет трудової психологічної експертизи представляють психічні прояви особистості у сфері трудової діяльності, її здібності до певного виду праці, різні форми компенсацій наявних відхилень, помилки, що допускаються в процесі праці.

Предметом психологічної експертизи є не встановлення достовірності показань, що належить до компетенції слідчого і суду, а з'ясування можливості допитуваного в силу індивідуальних особливостей протікання психічних процесів правильно сприймати, зберігати в пам'яті і відтворювати відомості про факти, що входять до предмету доказування.

Це визначення предмета судово-психологічної експертизи певною мірою вірно, але занадто вузько, оскільки охоплює лише приватну мету судово-психологічного дослідження – встановити особливості і здібності свідка адекватно сприймати, запам'ятовувати і відтворювати значиму для справи інформацію.

Як правило, завдання судово-психологічної експертизи, які в кожному конкретному випадку визначаються уповноваженими на те органами (слідством і судом), бувають значно ширше.

Основними ознаками судово-психологічної експертизи, характерними для будь-якого виду експертиз, є наступні.

1. Дослідження проводиться на базі спеціальних пізнань в області психологічної науки. Експерт-психолог – особа або орган, що володіє спеціальними знаннями в галузі психології, достатніми для дачі висновку.

2. Висновком експерта закон надає силу джерела доказів, посиляючись на який можна встановлювати наявність або відсутність будь-яких даних доказів.

3. Підготовка, призначення і проведення судово-психологічної експертизи здійснюються з дотриманням спеціального правового регламенту, що визначає порядок з процедурою дослідження та процесуальні права та обов'язки учасників процесу.

На закінчення дається висновок експерта, отриманий ним шляхом оцінки результатів психологічного дослідження. Таким чином, застосування спеціальних психологічних знань і дача висновку – два взаємопов'язані фактори, що відрізняють експертизу від інших способів встановлення фактичних даних.

2. Стадії судово-психологічної експертизи.

Судово-психологічна експертиза складається з наступних етапів або стадій:

- участь експерта в дослідженні доказів;
- з'ясування обставин, які мають значення для висновку експертів;
- проведення експериментального дослідження;
- складання висновку;
- оприлюднення укладення ;
- допит експертів.

У роботі експерта-психолога можна виділити такі етапи:

- ознайомлення з матеріалами справи;
- вивчення спеціальної літератури з передбачуваного напрямку експертизи;
- попереднє дослідження випробуваного;
- обробка отриманих результатів та їх інтерпретація;
- складання висновку експертизи ;
- дача висновку на слідстві і в суді.

Основні етапи психологічного дослідження при виробництві судово-психологічній і комплексних з нею експертиз можна представити у вигляді такої узагальненої схеми.

1. Чітке з'ясування фабули справи. Експерт-психолог реконструює тимчасову послідовність подій, використовуючи всі наявні в справі показання (обвинувачуваного, свідка, потерпілого), матеріали виходу на місце події і слідчих експериментів, а також дані судових експертиз.

2. Психологічний аналіз індивідуально-психологічних особливостей підекспертного за кримінальною справою і залученим до нього матеріалами.

3. Психологічний аналіз динаміки психічного стану і психічної діяльності підекспертного за матеріалами справи.

4. Проведення клініко-психологічної бесіди і експериментально-психологічного дослідження з одночасним спостереженням підекспертного.

5. Порівняльний аналіз даних психологічного вивчення кримінальної справи, даних бесіди, спостереження та результатів експериментального дослідження.

6. Аналіз взаємодії особистості підекспертного з юридично значимої ситуацією: дослідження особливостей відбиття, усвідомлення, розуміння, змістового сприйняття ситуації, довільної вольової регуляції своїх дій, контролю своєї поведінки – з урахуванням індивідуально-психологічних можливостей, емоційного і функціонального стану, особливостей рівня психічного розвитку, психічних розладів.

7. Складання висновку з формулюванням експертних висновків (відповіді на питання судово-слідчих органів).

На першому етапі експерт-психолог для встановлення психічного стану особи по справі повинен з'ясувати наступні фактичні дані: страждала така особа душевними захворюваннями раніше; складається воно на обліку в психоневрологічному диспансері, і якщо так, то з яким діагнозом; як довго особа перебуває на цьому обліку; поміщалося Чи воно раніше на лікування в психіатричну лікарню; чи проводилася раніше відносно даної особи судово-психологічна експертиза, і якщо так, то у зв'язку з чим. З'ясовуються та інші обставини, що характеризують стан здоров'я підекспертного особи, її поведінка вдома або в громадських місцях.

Експертів-психолога слід також чітко виявити факти, що свідчать про необхідність проведення судово-психологічної експертизи, причому завжди слід пам'ятати, що СПЕ з приводу розумову відсталість неповнолітнього обвинуваченого може бути призначена тільки після проведення судово-психіатричної експертизи та за наявності в поведінці особи окремих психічних проявів, що свідчать про можливість його відставання в психічному розвитку.

При цьому низька успішність не є показником відставання в психічному розвитку неповнолітнього.

При постановці перед СПЕ питань, пов'язаних з виявленням здатності особи правильно сприймати важливі для справи обставини, слідчий (суддя) повинен знати можливості СПЕ в цій галузі. Експертиза може встановити індивідуальні особливості психіки, кольоровідчуттів, обсяг сприйняття, особливості звуковисотного відмінності і т. д.

Здатність давати правильні показання пов'язана не тільки з індивідуальними особливостями відчуттів і сприйняття. Широкий діапазон індивідуальних відмінностей мають і пам'ять, і мислення, і уява людини, такі особливості особистості, як сугестивність, схильність до фантазування.

Різко індивідуалізований і процес пізнання. Люди з підвищеною сугестивністю схильні до помилкового впізнавання, до різних навіюваною доповненнями до своїх уявлень.

До компетенції СПЕ не входить встановлення впливу конкретних умов на можливості сприйняття.

Перед експертизою повинні бути поставлені питання, пов'язані з виявленням в осіб конкретних психічних аномалій, істотних для кримінальної справи, наприклад: чи має особа підвищеною сугестивністю, чи може його слабке розумовий розвиток бути причиною спотворень переданої їм інформації і т. п.

Перед СПЕ не можна ставити питання, пов'язані з діагностикою хибності показань (наприклад, упізнав людина насправді пред'явлений об'єкт або не впізнав, чи відповідають його свідчення реальних подій?). СПЕ не є експертизою достовірності показань. Встановлення істинності чи хибності показань – професійна завдання слідчого (але при цьому, звичайно, він повинен володіти відповідними психологічними знаннями).

Критерії потенційних можливостей експерта-психолога впливають з предмета судово-психологічної експертизи. Загальний предмет в психології розкривають через елементи психічної діяльності людини (властивості, процеси, закономірності), характеристика та експертна оцінка яких мають значення для встановлення об'єктивної істини у справі. Загальний предмет психологічної експертизи трансформується в приватний, конкретизується в певну експертну задачу, а саме:

- визначення станів афекту (інтенсивність, тривалість і механізм такого стану);
- визначення стану перевтоми, сильного страху, великого горя, депресії;
- визначення рівня розумового розвитку людини, в тому числі його здатності усвідомлювати значення своїх дій;
- оцінка психологічної зрілості олігофренів, ролі педагогічної занедбаності у психопатичних особистостей, пояснення мотивів неадекватного захисної поведінки підсудних з ознаками психічної аномальності;
- встановлення здатності неповнолітнього повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та керувати ими.

Об'єктом судово-психологічної експертизи, тобто джерелом, з якого експерт черпає відомості про встановлюваних їм факти, є психіка досліджуваної особи.

В якості одного з критеріїв класифікації судово-психологічної експертизи можна обрати процесуальний статус випробуваного особи. За такою ознакою можна виділити експертизу свідків і потерпілих та експертизу підозрюваних і обвинувачених. Подібна класифікація обумовлюється різницею як у правовому становищі випробовуваних, так і в дозволеніх питаннях.

Грунтуючись на практиці, можна відзначити, що найчастіше експертному дослідженню піддаються властивості особистості і психічні стани випробуваного.

Кожен з цих видів експертиз, в свою чергу, ділиться на кілька різновидів. Критерієм розмежування експертизи першого виду доцільно обрати особистість випробуваного. За цією ознакою експертизи діляться на експертизу неповнолітніх осіб; експертизу осіб, які страждають сенсорними вадами (глухі, сліпі тощо), та експертизу повнолітніх осіб з метою встановлення особливостей сприйняття або оціночних суджень, запам'ятовування, відтворення запомненого, а також їх психічних властивостей.

В основу класифікації різновидів експертиз другого виду – психічних станів – варто покласти характеристику встановлюваного стану випробуваного. Ця експертиза пов'язані з встановленням фізіологічного афекту, стану стресу, викликаних екстремальними умовами, в яких відбувалося досліджуване подія, чи з конфліктною ситуацією, в якій перебував у цей час випробуваний.

У необхідних випадках, коли встановлення тієї чи іншої обставини неможливо шляхом проведення окремих експертиз чи це виходить за межі компетенції одного експерта або комісії експертів, можливо призначено проведення низки досліджень, здійснюваних кількома експертами на основі використання різних спеціальних знань. У даному випадку мова йде про комплексну експертизу, складовою якої може можливо і судово-психологічна експертиза.

3. Методологічна основа судово-психологічної експертизи.

Можливості СПЕ обмежені сучасним рівнем розвитку психології, її діагностичних методів і процесуальними вимогами. Межі можливостей СПЕ визначаються принципом наукової об'єктивності. СПЕ може дозволяти тільки ті питання, які пов'язані з психічними явищами, такими, що підлягають об'єктивному аналізу.

Треба сказати, що не всі психічні явища охоплюються конкретними діагностичними методиками. Деякі з них можуть бути вивчені тільки протягом тривалого періоду або в умовах природного експерименту. СПЕ не компетентна вирішувати питання юридичного змісту: визначати достовірність показань, мотиви і цілі злочинного діяння, встановлювати форму вини і т. п.

Експертиза повинна виконуватися сучасними науково-психологічними методами. Результати експертного дослідження повинні бути достовірні, верифіковані, доступні для оцінки слідчим і судом.

Вимоги до методів експертної оцінки

а) повинні бути однозначно сформульовані цілі, предмет і область застосування методики. Предмет, діагностичний конструкт (концепт), повинен бути сформульований у теоретичних поняттях і співвіднесений на теоретичному рівні з системою релевантних концептів. Повинна бути чітко виділена область застосування, під якою мається на увазі особлива соціальне середовище або сфера суспільної практики (виробництво, медицина, сімейне життя і т. п.), контингент досліджуваних (стать, вік, освіта, професійний досвід, посадове становище). Повинні бути конкретизовані мета використання результатів: для прогнозу успішності професійної діяльності, для психологічного втручання, для прийняття правових, адміністративних рішень, для прогнозу стабільності колективу і т. п.; інструкції із застосування забезпечуються зазначенням на необхідну кваліфікацію експертів, їх необхідна кількість для отримання надійних даних за методом незалежних оцінок;

б) інструкції по застосуванню повинні пройти спеціальні випробування на однозначність їх виконання експертами по відношенню до деякого еталонного набору даних (текстів, малюнків, звуко-або відеозаписів і т. п.);

в) процедура обробки результатів повинна включати в себе таку документування проміжних етапів обробки, яке дозволило б перевірити ще раз кінцевий результат іншому експерту;

г) користувачі-розробники повинні мати можливість відтворити нормативне дослідження з вимірювання експертжж узгодженості на еталонному наборі даних;

д) головна організація повинна вести банк даних, забезпечуючи підготовку користувачів і їх перепідготовку (відповідно з переглянутими стандартами методики).

Будь-яка методика, що не задовольняють перерахованим вище вимогам, не може вважатися професійною психодіагностичною методикою. Методики повинні проходити атестацію в рамках головних методичних організацій в обов'язки яких входить складання бібліотек «атестованих психодіагностичних методик». Вся інструктивна література з методиками, які не пройшли атестацію, не може вважатися придатною для застосування у практичній психології. Це не виключає можливість застосування неатестованих методик в дослідницьких цілях.

На відміну від судово-психіатричної експертизи СПЕ досліджує психічні прояви, що не виходять за межі норми, тобто не є патологічними.

Основним завданням СПЕ є науково обгрунтована діагностика (від грец. Diagnose - розпізнати) непатологічних правозначимих психологічних аномалій. Психодіагностика як область психології почала розвиватися з кінця XIX в. Її найбільшими представниками були Дж. Кеттл, Ф. Гальтон та ін Великий внесок у її розвиток вніс А. Біне, що розробив метод діагностики розумового розвитку дітей (шкалу розвитку інтелекту). В даний час психодіагностика має безліч методик, спеціалізованих по різних напрямках. У судово-експертної діагностики провідна роль належить фахівцям в області психічних аномалій, затримок у психічному розвитку дітей та слідових афектів. Провідним методом психодіагностики є метод тестів. Використовувані в цілях судово-експертної діагностики тести повинні бути валідними і високонадійними. Валідність - це придатність тесту для вимірювання виявля психічної характеристики, його адекватність. Серед психодіагностичних тестів особливо широко використовуються тести інтелекту, особистісні тести та ін

Діагностика психічного стану людини виділяється серед інших видів СПЕ з кількох причин. По-перше, висновок експерта-психолога має, як правило, кваліфікуюче значення при розгляді конкретної кримінальної справи в суді. По-друге, діагностика стану сама по собі є складним дослідженням. По-третє, експерт «реконструює» стан людини за матеріалами справи і результатами експериментально-психологічного дослідження після тривалого періоду з моменту досліджуваних подій.

Методологічною основою для проведення судово-психологічного дослідження є широке застосування експерименту, що включає метод лабораторного і метод природного експерименту. Їх відмінність, як виявляється з назви, полягає в умовах застосування.

Серед інших методів експертизи можна виділити: спостереження (вивчення поведінкових актів особи, його станів і реакцій в певних ситуаціях); інтерв'ювання; вивчення матеріалів справи; тестування; вивчення продуктів діяльності (наприклад, за листами, малюнками, щоденникам); ретроспективний аналіз зовнішніх ознак поведінки особи.

Як можна помітити, найбільшу повноту, правильність і істинність результатів експертизи може дати тільки психологічний експеримент. Решта методів експертно-психологічного дослідження можна назвати допоміжними, або додатковими до експериментальних.

Судово-психологічна експертиза психічного стану, як ніяка інша, потребує детального вивчення матеріалів кримінальної справи, оскільки в них

може міститися інформація про діагностичних ознаках афекту, про які ми поговоримо нижче.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно **судово-психологічної експертизи**.

Тема 6. Судово-психологічна експертиза обвинувачуваного.

Практичне заняття: Зміст та сутність психологічної експертизи

Навчальна мета заняття: забезпечити системне повторення, поглиблення і закріплення знань за темою

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), 2 год. (заочна форма)

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання

1. Вимоги, які пред'являються до експерта.
2. Базові етичні цінності судово-психологічної експертизи.
3. Принципи етики судово-психологічної експертизи.

Література

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>

2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.

3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352-364.

4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.

5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Надзвичайно важливим компонентом професійної діяльності судового експерта-психолога є виконання певних етичних принципів.

Однак, на жаль, етичні проблеми експертів-психологів у вітчизняній літературі фактично не розглядалися. Вони виникають тоді, коли люди вступають між собою в певні взаємовідносини, здійснюючи спільну діяльність. Розуміння цілей експертизи в сукупності пов'язано з тим обставиною, що експерт для їх досягнення повинен ефективно взаємодіяти з органом, що призначив експертизу, з підекспертним і, нарешті, з колегою.

Базисні принципи етики судового експерта-психолога збігаються з найбільш загальними принципами практичної психології гуманізму, відповідальності, неспричинення шкоди, благодіяння.

Однак при використанні висновку судово-психологічної експертизи судово-слідчими органами визначається деяка специфіка практичного застосування етичних норм експертами-психологами.

Методичні вказівки до теми

1. Вимоги, які пред'являються до експерта.

Загальні вимоги, які пред'являються до експерта:

1. Компетентність
2. Креативність, розвинені творчі здібності. Дозволяють аналізувати проблемні ситуації і знаходити шляхи вирішення протиріч
3. Відсутність схильності до конформізму, прийняття думку більшості
4. Наукова об'єктивність
5. Аналітичність, широта і конструктивність мислення
6. Позитивне ставлення до інновацій, відсутність консерватизму, тобто прагнення дотримуватися одного разу обраної позиції.

Для незалежної експертизи вельми важлива етика поведінки експерта, насамперед, його *чесність, непідкупність, відповідальність*

Найбільш простим способом оцінки компетентності експертів є анкетування, розроблене в логіці «постадійного розгортання питання» (Г. Геллап)

- Питання-фільтр, що дозволяє виявити обізнаність опитуваного в проблемі
- Питання, спрямований на виявлення загального ставлення опитуваного до проблеми (відкритий, що не передбачає варіантів вибору відповіді)
- Питання для отримання відповіді по конкретному аспекту проблеми (закритий, що припускає варіанти готових відповідей)
- Питання, що дозволяє виявити причини поглядів, мотивацію його суджень (напівзакритий)
- Питання на виявлення стійкості поглядів опитуваного на проблему (в закритій формі)

Мкртчян виділяє наступні професійно важливі якості експерта:

- Професійні мотиви, цілі, інтереси
- Професійні здібності
- Професійні самосвідомість
- Професійний тип мислення

А також відповідні професійні здібності, що охоплюють насамперед сферу інтелектуальних дій експерта:

1. Дослідницько-аналітичні здібності, що забезпечують планування і проведення емпіричних досліджень, аналіз їх результатів.

2. Рефлексивні здібності, що розуміються в даному контексті як здатність до розумової реконструкції та моделювання емпіричного досвіду.

3. Прогностичні здібності, щоб забезпечити створення обґрунтованих прогностичних моделей інноваційного процесу і його участь у проектуванні розвитку освітнього процесу.

4. Здібності до діалогового спілкування, взаємодії, співпраці з усіма учасниками експертного процесу.

2. Базові етичні цінності судово-психологічної експертизи.

Надзвичайно важливим компонентом професійної діяльності судового експерта-психолога є виконання певних етичних принципів і норм. Однак, на жаль, етичні проблеми роботи експертів-психологів, так само як і психологів інших спеціалізацій, у вітчизняній літературі практично не розглядалися. В цілому найбільш загальним орієнтиром для судових та медичних психологів в даний час може служити Кодекс професійної етики психіатра, основні положення якого збігаються з етичними нормами для професійного психолога. Але очевидно, що діяльність психолога при провадженні судової експертизи має і свою специфіку.

Базисні принципи етики судового експерта-психолога збігаються з найбільш загальними принципами етики практичної психології і біомедицини - гуманізму, відповідальності, незавдання шкоди, благодіяння, справедливості. Однак використання висновку судово-психологічної експертизи судово-слідчими органами визначає деяку специфіку практичного застосування етичних норм експертом-психологом, на відміну від використання цих норм психологами, які здійснюють консультування, діагностику в умовах психіатричної клініки, психотерапію та психокорекцію, інші види надання психологічної допомоги. Ці відмінності детермінуються трьома важливими обставинами.

По-перше, судовий експерт-психолог не взаємодіє з пацієнтами, які потребують психологічної допомоги та піддаються психодіагностичному обстеженню добровільно, виходячи з своїх потреб та особистої зацікавленості, а здійснює дослідження випробовуваних, які переступили закон, або стали жертвами протиправних дій, що визначає своєрідність соціального взаємодії, спілкування між ними.

По-друге, експерт-психолог у силу свого процесуального положення володіє великою владою над піддослідними - від його висновків часто залежить подальша доля підекспертної особи, наприклад, для обвинувачених - кваліфікація статей Кримінального кодексу (з різними заходами і термінами покарання, призначення покарання з урахуванням пом'якшувальних обставин і т. д. Залежність підекспертних осіб від психодіагностичних висновків психолога, що використовуються в судочинстві, накладає на експерта величезну відповідальність за свої рішення.

По-третє, і це головне, діяльність психолога, який виступає в якості судового експерта, регулюється законодавчо. Він несе кримінальну відповідальність за певні дії, що порушують кримінально-процесуальну регламентацію його діяльності, має сукупність обов'язків і прав.

Взаємовідношення законності та етики, законодавчого регулювання діяльності експерта-психолога та етичних норм в рамках провадження

експертизи можна позначити таким чином: психолог повинен діяти строго в рамках закону, виконувати його, але варіанти поведінки, часто альтернативні, в різних ситуаціях при проведенні експертизи (які в силу свого різноманіття просто не можуть бути обговорені в законі) передбачають етичний, моральний вибір, диктований загальною моральною позицією експерта-психолога.

3. Принципи етики судово-психологічної експертизи.

Професійна компетентність.

Професійна компетентність експерта-психолога складається з його спеціальних пізнань і мистецтва провадження судової експертизи і психодіагностичного дослідження.

Однак для повноцінного провадження судово-психологічної експертизи одного засвоєння спеціальних знань недостатньо. Найважливішою складовою професійної компетентності судового експерта-психолога є мистецтво проведення психодіагностичного дослідження. Психологічн експертне обстеження відбувається при безпосередньому контакті з підекспертною особою, яка перебуває в складній життєвій ситуації, що визначає виконання ряду етичних норм взаємодії і спілкування. Ці норми пов'язані з наступним важливим етичним принципом.

Особистісний підхід.

Основою етики системи відносин до підекспертного в рамках судової експертизи є особистісний підхід. Він складається з наступних етичних стандартів:

1. Повага прав особистості підекспертного.

Будь-яка людина, залучена до кримінальної відповідальності або бере участь у процесі суду чи слідства в якості потерпілого або свідка, володіє певною сукупністю прав, які регулюються кримінально-процесуальним законодавством. Обсяг цих прав може відрізнятися, залежно від процесуального становища підекспертної особи (чи є він підозрюваним; обвинуваченим, не взятим під варту; обвинуваченим, взятим під варту; підсудним; потерпілим; свідком), але експерт-психолог повинен мати про законні права кожної конкретної людини чітке уявлення, щоб уникнути їх обмеження. Слід завжди враховувати, що одним з основних прав будь-якого підекспертного є право на інформацію про цілі та характер проведеної експертизи. І, хоча за законом орган, що веде провадження у кримінальній справі, зобов'язаний ознайомлювати підекспертного з постановою або ухвалою про призначення експертизи, експерт-психолог не повинен відмовляти у такого роду інформації випробуваному на їх прохання.

2. Повага честі і гідності підекспертного. Експерт-психолог у ході своєї діяльності часто змушений працювати з людьми, які по-людськи, з життєвої точки зору, викликають вкрай негативне емоційне ставлення. Це може визначатися характером інкримінованого їм діяння - наприклад, статеві злочини (особливо групові або відносно малолітніх дітей), вбивства, вчинені з особливою жорстокістю і т. п. Іншим фактором емоційного неприйняття може виступати неприйнятна з точки зору норм міжособистісного спілкування, поведінка випробуваного в процесі виробництва експертизи: підвищена агресивність, брутальність і т. д. Нормальну суб'єкт-суб'єктна взаємодію порушують і такі форми поведінки як явна симуляція, агравація та ін. Часто

драгівливими у спілкуванні є особливості поведінки, зумовлені різними формами психічних розладів: гебоїдна поведінка, підкреслена демонстративність, негативізм, підвищена підозрілість і вимогливість та ін. Тим не менш, в будь-якому випадку експерт-психолог повинен займати професійну позицію по відношенню до поведінки підекспертних осіб (вона має бути об'єктом його психодіагностичного спостереження), контролювати свої дії і висловлювання, вести себе коректно.

Особливо важливо уникати оціночних суджень про особистість випробуваного. Експерт-психолог завжди повинен пам'ятати, що обвинувачений у злочині - ще не злочинець, що на момент провадження експертизи його вина і її ступінь ще не доведені. Психолог не може брати на себе функції суду. Необхідно враховувати, що в ситуацію судово-психологічної та психолого-психіатричної експертиз найчастіше потрапляють люди, що вчинили правопорушення в силу важких життєвих обставин, стресових впливів. Сама ситуація притягнення до кримінальної відповідальності, відрив від звичних умов життєдіяльності можуть переживатися підекспертними особливо важко, призводити до змін психічного стану, настрою. Наявність у багатьох підекспертних психічних аномалій різного ступеня вираженості, які заважають ним повноцінно адаптуватися в звичайному житті і в умовах виробництва експертизи, також вимагає утримання від поспішних оціночних суджень, від засудливої позиції експерта.

При експертному обстеженні потерпілих та свідків необхідно пам'ятати, що майже всі вони пережили психічну травму, пов'язану з тим, що вони були свідками або жертвами злочинів. Особливо вимагає поваги честі та гідності особи експериментально-психологічне дослідження жертв сексуального насильства і бесіда з ними. У цих випадках, з точки зору етики, правильним буде проведення психологічного дослідження не тільки як діагностичної процедури, але і як психотерапевтичного процесу.

Важливим компонентом поваги честі та гідності підекспертних є і внутрішня культура експерта-психолога, коректність поведінки, правильна мова, акуратність у зовнішньому вигляді. Психодіагностичне дослідження - завжди діалогова взаємодія, зі взаємним сприйняттям і оцінкою один одного, прихованим процесом невербального спілкування. Від сприйняття експерта випробуваним багато в чому залежить і встановлення довірчого контакту, досягнення атмосфери відвертості, зацікавленість у спільній діяльності, що є одним з найважливіших умов ефективності експертного дослідження.

3. Незалежність

Незалежність експерта є одним з наріжних каменів судочинства і досягнення істини у кримінальній справі. Вона лежить в основі об'єктивності і неупередженості експерта-психолога і безпосередньо пов'язана з його особистою відповідальністю за експертні висновки.

Можна виділити кілька компонентів незалежності експерта-психолога:

1. Незалежність від судово-слідчих органів. Насамперед слід зазначити, що у випадках, коли експерт знаходиться в залежності від слідчого, обвинувача (прокурора) або захисника (адвоката) - наприклад, є їхнім родичем - то він зобов'язаний заявити самовідвід, що передбачено законом. Експерт-психолог

має право оскаржити дії посадових осіб (слідчого, прокурора, судді), що утискають його права.

2. Незалежність від інших учасників кримінального процесу. У випадках, коли експерт-психолог є родичем обвинуваченого, потерпілого або їх законних представників або сам є потерпілим або свідком по справі, він також зобов'язаний заявити самовідвід. Однак законом не передбачені випадки, коли пов'язаними родинними чи іншими зв'язками з перерахованими особами є друзі, колеги або безпосередні начальники експерта. У цих випадках прояв незалежності цілком залежить від етичної позиції психолога.

3. Незалежність від інших експертів-психологів. Цей аспект незалежності пов'язаний із ситуаціями проведення комісійної судово-психологічної експертизи, в яких думки членів комісії не збігаються. Моральним обов'язком кожного експерта-психолога є самокритичне ставлення, повага до думки колег і вміння визнавати свої помилки, але у випадках, коли після ретельного аналізу всіх аргументів інших членів комісії внутрішнє переконання експерта-психолога у своїй правоті не змінилося, етичною буде реалізація свого права скласти окремий аргументований висновок, який буде оцінюватися судом.

4. Незалежність від себе. Психолог не має права нав'язувати пацієнтові свої філософські, релігійні, політичні погляди. Особисті упередження або інші непрофесійні мотиви не повинні впливати на діагностику. При провадженні судово-психологічної експертизи, при взаємодії з підекспертною особою, психолог повинен абстрагуватися від особистих симпатій і антипатій, від почуття жалю або, навпаки, ненависті, керуватися тільки професійними знаннями, а також принципами незалежності, неупередженості, об'єктивності - тільки така моральна позиція є гарантією від спотворень експертного висновку під впливом незаконної «гуманності» або «жорстокості».

4. Конфіденційність

При провадженні судової експертизи експерт-психолог стає володарем великого обсягу інформації про підекспертну особу. Це, по-перше, всі дані кримінальної справи, надані в розпорядження експерта. По-друге, це долучені до кримінальної справи матеріали, серед яких особливо конфіденційну інформацію - відомості, що становлять лікарську таємницю - містить медична документація. По-третє, це інформація, отримана при провадженні власного експертно-психологічного дослідження, що включає результати експериментально-психологічного вивчення індивідуально-психологічних особливостей і пізнавальної сфери підекспертної особи. Всі ці відомості експерт-психолог не має права розголошувати згідно із законом, але вони становлять конфіденційну інформацію і з етичних міркувань. Особливо це стосується даних власного психодіагностичного обстеження, оскільки не всі вони можуть включатися в висновок психолога (яка є складовою частиною кримінальної справи) для обґрунтування експертних висновків. Також суперечить етичному принципу конфіденційності розголошення самого факту провадження судово-психологічної експертизи щодо конкретного підекспертної особи.

Етичним в таких випадках видається повідомлення підекспертному, що відомості, які мають значення для складання експертного висновку, будуть

відомі органу, що веде провадження у кримінальній справі, а в разі відкритого судового засідання - і присутнім в залі суду.

Етика наукових досліджень

Розвиток теорії і методології загальної, медичної, кримінальної, вікової психології, інших психологічних дисциплін робить неминучими наукові дослідження, об'єктом яких є підекспертні особи. Дані психологічних досліджень, проведених з обвинуваченими, потерпілими, свідками, можуть і повинні використовуватися у відповідних науково-дослідних роботах, але в той же час ця обставина диктує певні етичні норми взаємодії з випробуваними. У випадках, коли для наукових узагальнень використовуються дані (висновки, протоколи експериментальних досліджень), необхідні для виробництва конкретних судово-психологічних експертиз, особливих етичних проблем не виникає. Але іноді етичні принципи диктують отримання інформованої згоди випробуваного на проведення експериментальних досліджень, які будуть використані виключно в наукових цілях.

Крім того, очевидною моральною нормою видається неприпустимість застосування таких методів дослідження, які здатні погіршити психічний стан випробуваного, впливати на його психіку негативно - наприклад, штучне викликання фрустрації експериментальним шляхом для вивчення фрустраційної толерантності, застосування опитувальників, що містять питання з сексуальною тематикою для вивчення особливостей самосвідомості осіб з парафіліями і т. д. В цих випадках психолог повинен керуватися найдавнішим принципом: «не нашкодь!».

Неприпустимим є вплив відмови підекспертного від добровільної участі у наукових дослідженнях на ставлення до нього експерта-психолога. Нагадаємо ще раз, що повага прав підекспертних є одним з основоположних принципів етики експерта-психолога.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки **судово-психологічної експертизи обвинувачуваного.**

Теми 7-8. Судово-психологічна експертиза особистості потерпілого та свідка. Специфічні види судово-психологічних експертиз і тенденції їх розвитку.

Практичне заняття: особливості різновидів судово-психологічної експертизи.

Навчальна мета заняття: забезпечити системне повторення, поглиблення і закріплення знань за темою

Кількість годин - 8 год. (денна форма навчання), 2 год. (заочна форма)

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Класифікація видів судово-психологічної експертизи.
2. Особливості судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі.
3. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі.

Література.

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>
2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.
3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл.. – Бібліогр.: с. 352-364.
4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.
5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

У загальній теорії судових експертиз всі судові експертизи поділені на класи, пологи, види й різновиду. Згідно такою схемою судово-психіатричні експертизи становлять самостійний рід судових експертиз, включений поряд з судово-медичної та судово-психіатричної експертизами в клас судово-медичних і психофізіологічних експертиз.

Практична значимість наведеної класифікації полягає в тому, що в названий клас судових експертиз (судово-медичних і психофізіологічних) включені експертизи з суміжним в ряді випадків предметом дослідження. Звідси можливість виробництва комплексних міжродових експертиз (наприклад, комплексних психолого-медичних та судово-психіатричних або комплексних судових психолого-психіатричних) в рамках даного експертного класу. Суміжність предмета експертного дослідження для представників різних галузей знань є необхідна умова, що робить комплексну експертизу можливою.

Методичні вказівки до теми

1. Класифікація видів судово-психологічної експертизи.

На судово-психологічні експертизи поширюються класифікації, загальні для всіх судових експертиз. Назвемо найбільш важливі з них.

1. Одноосібна та комісійна експертизи

Дана класифікація будується залежно від числа експертів, що проводять експертне дослідження.

Одноосібна експертиза проводиться однією особою, що володіє спеціальними знаннями в області психології.

Комісійна експертиза - це експертиза, проведена кількома експертами однієї спеціальності (або вузької спеціалізації). Зазвичай такого виду експертиза потрібно у випадку її особливої складності, трудомісткості або значимості у справі. Комісійна експертиза може проводитися одним експертом, який має знання в декількох суміжних галузях науки і техніки, або комісією експертів, кожен з яких володіє знаннями, що відносяться до двох суміжних наук.

2. Основна і додаткова експертизи

Основний є експертиза, призначена для рішення поставлених перед експертами питань. Додатковою по відношенню до неї з'явиться нова експертиза, призначена у зв'язку з неповнотою або недостатньою ясністю колишнього (основного) експертного висновку, але за відсутності сумнівів у достовірності його висновків. Додаткова експертиза проводиться лише тоді, коли неповноту або недостатню ясність основного експертного висновку не можна усунути за допомогою допиту експерта й останньому потрібні додаткові дослідження.

Додаткова експертиза, як зазначалося вище, призначається у випадку недостатньої ясності або повноти висновку. Неясність експертного висновку може виражатися в нечіткості формулювань, їх розпливчастості, невизначеності і т. п. Зазвичай цей недолік усувається шляхом допиту експерта, оскільки для цього не потрібно проведення додаткових досліджень. Неповнота експертного висновку має місце, коли експерт залишив без дозволу деякі з поставлених перед ним питань, звужив їх обсяг, досліджував не всі надані йому об'єкти і т. п.

3. Експертизи первинні і повторні

Первинна експертиза проводиться вперше у даній справі відносно даної особи. Повторна експертиза проводиться вдруге відносно даної особи при наявності сумнівів в обґрунтованості або правильності висновків первинної експертизи. У справі може бути призначено кілька повторних експертиз, які по порядку їх призначення іменуються другої, третьої, четвертої і т. д.

Повторна експертиза проводиться у разі необґрунтованості висновку експерта або сумнівів у його правильності. Обґрунтованість висновку експерта - це його аргументованість, переконливість. Висновок може бути визнано необґрунтованим, якщо викликає сумніви використана експертом методика, недостатній обсяг проведених досліджень, висновки експерта не впливають з результатів досліджень або суперечать їм і в інших подібних випадках.

Основна відмінність між додатковою та повторною експертизами полягає в тому, що при додатковій експертизі вирішуються питання, які раніше не були дозволені, а при повторній - заново досліджуються (перепроверяються) вже дозволені питання. Тому різний і процесуальний порядок таких експертиз. Додаткова експертиза доручається тому ж або іншому експерту, а повторна - іншому експерту або іншим експертам.

Особливої уваги потребує той факт, що не кожна нова судово-психологічна експертиза даної особи обов'язково ставиться до додаткової або повторної. Так, стаціонарна експертиза, призначувана у випадках, коли в амбулаторних умовах поставлені питання не були вирішені, стосовно амбулаторної експертизи не є ні додаткової, ні повторної. Обов'язковою умовою додаткової і повторної експертиз виступає наявність експертного висновку, що містить відповіді на поставлені питання (хоча б на частину з них) як результату попередніх експертних досліджень, однак це колишнє висновок і його висновки не задовольняють орган, що призначив експертизу, з точки зору ясності і повноти або з позиції достовірності.

Якщо члени амбулаторної експертної комісії дійшли висновку, що амбулаторно вирішити експертні питання неможливо й потрібне стаціонарне обстеження випробуваного, то по суті немає і самого експертного висновку. Експерти амбулаторної комісії фактично становлять письмовий документ про неможливість дати висновок, хоча й оформляють його традиційним для судово-психологічної практики актом судово-психологічної експертизи. Дана обставина не завжди враховується на практиці, що призводить до термінологічної плутанини і неправильним по суті процесуальним рішенням.

4. Експертизи однорідні та комплексні

Однорідні експертизи проводяться представниками однієї галузі науки, а комплексні - експертами - фахівцями різних галузей наукового знання. Судові психологи зазвичай проводять комплексні експертизи спільно з судовими психіатрами та судовими медиками. Комплексна експертиза - це експертиза, у виробництві якої беруть участь кілька експертів різних спеціальностей або вузьких спеціалізацій (профілів).

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві комплексні експертизи не передбачені. Незважаючи на це, такі експертизи отримують все більше поширення. Комплексна експертиза має ряд особливостей, характерних рис. По-перше, в її виробництві беруть участь кілька експертів різних спеціальностей (спеціалізацій) - звідси впливає поділ функцій між ними в процесі дослідження; по-друге, загальний висновок дається за результатами, отриманими різними експертами.

Ф.С. Сафуанов зазначає, що існує декілька видів класифікації судово-психологічної експертизи, що мають значення для практики попереднього слідства і судового устрою:

- 1) за місцем і умовами проведення;
- 2) по процесуальному становищу підекспертних;
- 3) по предмету експертизи.

5. Види судово-психологічних експертиз по місцю і умовам проведення

Основна характерна риса амбулаторної експертизи полягає в одноразовому характері психологічного огляду випробуваного без його тривалого експертного стаціонарного спостереження. Однократність, «разовість», нетривалість амбулаторного огляду служать підчас приводом для сумнівів у надійності експертних висновків.

Іноді експертам прямо задають питання: невже вони в змозі вирішити складні експертні завдання за результатами відносно короткого за часом обстеження випробуваного? Однак справа в тому, що навіть у день

амбулаторного огляду система дослідницьких дій експертів аж ніяк не зводиться до нетривалого комісійного огляду. Попередньо експертами вивчені всі матеріали справи, які стосуються предмета експертизи, включаючи матеріали кримінальної справи, якщо такі представлені.

Судово-психологічна експертиза проводиться амбулаторно і в залі судового засідання. При амбулаторній експертизі психолог-експерт проводить експертне дослідження в місці утримання підєкспертного особи під вартою (у разі експертизи обвинуваченого, укладеного під варту). Природно, що слідчий повинен забезпечити експерту нормальні умови для проведення експериментально-психологічного дослідження та ознайомлення з кримінальною справою та іншими матеріалами, необхідними для виробництва судово-психологічної експертизи: ізольоване приміщення, стіл і т. п.

У випадках, коли підєкспертним особою є обвинувачений, що не утримується під вартою, свідок або потерпілий, експертно-психологічне дослідження проводиться в будь-якому зручному для експерта місці за домовленістю зі слідчим. Завдання слідчого в даному випадку полягає у забезпеченні явки підєкспертного у встановлене місце і час. Слід зазначити, що примусовому направленню на експертизу (тобто без згоди самого підєкспертного або його законних представників) можуть бути піддані тільки підозрювані і обвинувачувані. Судово-психологічна експертиза щодо свідків і потерпілих може проводитися тільки з їхньої згоди.

Експертиза в кабінеті слідчого полягає в одноразовому психологічному обстеженні випробуваного й (або) вивченні матеріалів справи психологом-експертом. Експертизу в кабінеті слідчого необхідно відрізнити від консультування слідчих психологами. Консультування - внепроцессуальное дію, і на нього не поширюються законодавчі норми, що регулюють порядок виробництва судової експертизи.

Експертиза в суді (у судовому засіданні) проводиться зазвичай у випадках, коли Судово-психологічна експертиза даної особи вже проводилася на попередньому слідстві або проводилася за ухвалою суду. Первинні судово-психологічні експертизи в суді можливі, хоча на практиці зустрічаються рідко.

У залі судового засідання психолог-експерт проводить експертне дослідження безпосередньо в ході судового розгляду по кримінальній справі. Він має право ставити запитання учасникам судового процесу з дозволу судді. Як правило, після вивчення всіх доказів у справі експерт-психолог клопоче про надання йому необхідного часу для проведення експериментально-психологічного дослідження та складання експертного висновку. Експерт дає висновок у письмовому вигляді, оголошує його в судовому засіданні і відповідає на виникаючі у зв'язку з його укладанням питання.

Стаціонарна судово-психологічна експертиза полягає в тривалому спостереженні за випробуваним в умовах медичного стаціонару («на лікарняному ліжку»). При цьому крім клінічних застосовуються також експериментальні методи дослідження. Термін стаціонарного обстеження не повинен перевищувати тридцяти днів. У разі неможливості винести остаточне рішення в зазначений термін експертна комісія виносить рішення про необхідність продовження терміну обстеження. Копія рішення надсилається органу, що призначив експертизу.

Нарешті, крім експертиз, проведених в медичному закладі (амбулаторних і стаціонарних), у тому закладі, де розташований орган, відповідальний за виробництво у справі, і де ведеться саме це виробництво (в кабінеті слідчого, в залі судового засідання), можливі також експертизи «в іншому місці». Одним з таких місць є територія слідчого ізолятора (СІЗО). Положення про амбулаторну судово-психологічної експертної комісії допускає проведення амбулаторних експертиз на території СІЗО. Такі експертизи за змістом дослідницької діяльності практично не відрізняються від амбулаторних експертиз, проведених в медичному закладі. Тому в самостійний вид судово-психологічної експертизи амбулаторні експертизи в СІЗО не виділяються. Правда, деякі нюанси, які в конкретних випадках можуть виявитися важливими, в розглянутих експертизах все ж є.

Судові психіатри вважають, що амбулаторні експертизи в медичному закладі переважніше в плані встановлення необхідного психологічного контакту з випробуваним. Він знає, що його доставили в медичний заклад, де сама обстановка (медичні кабінети, білі халати лікарів і т.д.) більш розташовує до відвертої і доброзичливій бесіди з лікарем. У приміщенні слідчого ізолятора обстановка для спілкування випробуваного з психологом складніше. Мова йде не просто про комфорт або зручність. Належний психологічний контакт з випробуваним - одна з умов того, що експерт отримає необхідну йому інформацію в потрібному обсязі, а це, в свою чергу, одна з умов надійності експертних висновків.

Один з можливих видів судово-психіатричних експертиз за місцем їх проведення - експертиза вдома у випробуваного, якого станом здоров'я вкрай важко, а часом і неможливо доставити в медичний заклад («нетранспортабельність» випробуваного). Подібного роду експертизи отримали певне поширення в судово-психіатричній практиці по цивільних справах (про визнання громадянина недієздатним). Мабуть, не виключені вони й у кримінальному процесі (наприклад, експертиза потерпілого, який знаходився у себе вдома, прикутий до ліжка важкою недугою).

Розглянутий вид судово-психологічних експертиз прямо не передбачений законом або підзаконними нормативними актами. Разом з тим він не суперечить ні однієї з юридичних норм, що регулюють порядок виробництва судових експертиз. Отже, його можна визнати допустимим, але тільки тоді, коли для цього є достатні підстави.

6. Види судово-психологічної експертизи по процесуальному становищу підекспертних

Судово-психологічна експертиза проводиться відносно таких процесуальних фігур, як підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок і потерпілий.

Особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину, або особа, до якої застосовано запобіжний захід до пред'явлення обвинувачення, є підозрюваним.

Після винесення постанови про притягнення його як обвинуваченого підозрюваний зізнається обвинуваченим. Обвинувачений, справа щодо якої прийнято до провадження судом, іменується підсудним.

Потерпілим визнається особа, якій злочином завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, але тільки після того, як дізнавач, слідчий або суддя винесе постанову, а суд - ухвалу про визнання громадянина потерпілим.

Як свідок для дачі показань може бути викликано будь-яка особа, якій можуть бути відомі будь-які обставини у кримінальній справі. Не можуть допитуватися як свідок захисник обвинуваченого, адвокат, представник громадської організації (про обставини справи, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням своїх обов'язків) і особа, яка в силу своїх фізичних чи психічних вад не здатне правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них правильні показання.

На стадії попереднього слідства судово-психологічна експертиза призначається щодо підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих, а при судовому розгляді - щодо підсудних, свідків і потерпілих. Слід зауважити, що експертиза щодо підозрюваних проводиться вкрай рідко, і призначення її недоцільно, оскільки підозрюваним будь-яка особа може бути за законом не більше 10 діб, тільки на ранніх етапах попереднього слідства, коли ще не зібрані необхідні матеріали для виробництва психологічної експертизи.

Предметні види судово-психологічної експертизи

За характером питань, що вирішуються експертизою, і юридичним значенням експертних висновків можна виділити наступні види судово-психологічної експертизи:

1) експертиза індивідуально-психологічних особливостей (особистості) обвинуваченого (підсудного) та їх впливу на його поведінку під час вчинення інкримінованих йому діянь. У числі інших обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, вказуються обставини, що характеризують особу останнього. Основне значення психологічної експертизи особистості полягає в тому, що експертний висновок може бути використано з метою індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання;

2) експертиза фізіологічного (емоційного) афекту в обвинувачуваного (підсудного) у момент здійснення інкримінованих йому діянь. Проводиться для судового встановлення стану фізіологічного (емоційного) афекту (сильного душевного хвилювання) обвинуваченого в момент вчинення злочину.

3) експертиза здатності неповнолітнього обвинуваченого (підсудного) з відставанням у психічному розвитку, не пов'язаних з психічним розладом, повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними.

Неповна міра усвідомлення і регуляції своїх протиправних дій неповнолітнім з відставанням у психічному розвитку, не пов'язаних з психічним розладом, служить підставою для звільнення його від кримінальної відповідальності;

4) експертиза здатності свідка або потерпілого правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них правильні показання;

5) експертиза здатності потерпілої (потерпілого) у справі про зґвалтування розуміти характер і значення скоєних з нею (з ним) дій або чинити опір винному;

6) експертиза психічного стану особи, що закінчив життя самогубством.

2. Особливості судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі.

Предметом судово-психологічної експертизи у кримінальному процесі є закономірності та особливості протікання і структури психічних процесів (психічної діяльності), що мають юридичне значення і тягнуть певні правові наслідки.

Залежно від характеру питань і юридичного значення експертних висновків у кримінальному процесі можна виділити наступні види судово-психологічних експертиз.

1. Експертиза індивідуально-психологічних особливостей (особистості) обвинуваченого (підсудного) та їх впливу на його поведінку під час вчинення інкримінованих йому діянь. Даний вид експертизи проводиться з метою з'ясування обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності осіб, які згодом можуть бути використані судом для індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання.

2. Експертиза афекту в обвинувачуваного (підсудного) у момент здійснення осудних йому дій. Даний вид експертизи передбачає визначення стану афекту, тобто сильного душевного хвилювання в момент вчинення злочину (вбивство, вчинене в стані афекту, заподіяння тяжкого або середньої тяжкості шкоди здоров'ю).

3. Експертиза здатності неповнолітнього обвинуваченого (підсудного) з відставанням у психічному розвитку, не пов'язаних з психічним розладом, повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними. Неповна міра усвідомлення і регулювання своїх протиправних дій неповнолітнім з відставанням у психічному розвитку, не пов'язаних з психічним розладом, служать підставою для його звільнення від кримінальної відповідальності.

4. Експертиза здатності свідка або потерпілого правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них правильні показання.

5. Експертиза здатності потерпілої (потерпілого) у справі про зґвалтування розуміти характер і значення скоєних з нею (з ним) дій або чинити опір винному. Має значення для судової кваліфікації зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру з використанням безпорадного стану потерпілої (потерпілого). Безпорадним визнається стан, при якому потерпіла (потерпілий) в силу фізичного або психічного стану не могла (не міг) розуміти характер і значення скоєних з нею (з ним) дій або чинити опір.

6. Експертиза психічного стану особи, що закінчив життя самогубством. По-перше, це кваліфікація злочину «доведення до самогубства», по-друге, визначення тяжких наслідків, в число яких входить і самогубство потерпілої (потерпілого), що послідувало в результаті зґвалтування, як обставина, обтяжуюча відповідальність.

Дана класифікація має важливий практичний сенс і спрямована в першу чергу на визначення груп питань, які необхідно ставити перед експертом при виробництві експертизи. У зв'язку з цим наводимо основні питання,

пропоновані для постановки на вирішення експерта при виробництві судово-психологічної експертизи у кримінальному процесі.

У теорії судової експертизи виділяються три групи питань, які можуть бути поставлені експерту при проведенні експертизи:

- 1) питання, пов'язані з психічними властивостями і особливостями особистості;
- 2) питання, що відносяться до впливу на психіку різних умов і до пов'язаних з ним станам людини в момент розслідуваної події;
- 3) питання, пов'язані з особливостями протікання психічних процесів у даної особистості.

На вирішення експерту може бути запропоновано безліч питань, різноманітність яких залежить від особливостей аналізованого злочину. Однак варто виділити питання загального характеру для наведених вище видів судово-психологічних експертиз.

1. Яка загальна психологічна характеристика випробуваного (темперамент, характер, схильності і т. д.)?
2. Які психічні властивості особистості мають яскраво виражений характер і можуть чинити істотний вплив на його поведінку (запальність, замкненість і т. д.)?
3. Які домінуючі мотиви в поведінці даної особи?
4. Який вид пам'яті у випробуваного є переважаючим?
5. Чи могло дану особу, виходячи з його індивідуально-психологічних особливостей, сприйняти певний звук, світло, запах, швидкість руху об'єкта?
6. Чи є у випробуваного особливості, здатні вплинути на об'єктивність його показань?
7. Як могло вплинути психічний стан суб'єкта в момент сприйняття події на правильність сприйняття, запам'ятовування, відтворення фактів, що мають значення для справи?
8. Чи могло особа передбачити наслідки своїх дій?
9. Чи міг обвинувачений, виходячи зі стану його психіки, усвідомлювати значимість своїх дій або керувати ними?

Вищеперелічені питання є основними при виробництві експертизи. Далі при постановці питань експерту слідчий виходить з особливостей випробуваної особи і криміналістичної ситуації.

3. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі.

До компетенції судово-психологічної експертизи в цивільному судочинстві відносяться:

- встановлення ступеня розуміння підекспертним особою змісту укладених ним угод, його здатності приймати усвідомлені, транзитивні (з урахуванням всіх необхідних умов) рішення;
- виявлення у дієздатного суб'єкта непатологічних психічних аномалій, що перешкоджають адекватному відображенню дійсності;
- встановлення психологічної сумісності подружжя, можливості зняття епізодичних конфліктів;

- встановлення психологічної сумісності дітей з кожним із двох батьків, усиновителів, опікунів;
- визначення можливостей конкретних осіб щодо забезпечення виховання дітей;
- встановлення здібностей свідків правильно сприймати що мають значення для справи події і давати про них правильні (адекватні) свідчення.

Участь експертів-психологів можливо по всіх справах, змістом яких є міжособистісні стосунки.

Участь експертів-психологів (соціальних психологів) необхідно і в нормотворчому процесі.

Для визначення психічного стану осіб із соматичними захворюваннями може бути призначена комплексна судова медико-психологічна експертиза. Слід мати на увазі істотний вплив всіх хронічних хвороб на психічний стан індивіда.

Судово-психологічна експертиза призначається мотивованою ухвалою суду, в якому вказується особа, яка підлягає експертному обстеженню, його процесуальний статус, коротко описуються обставини справи, мотивується необхідність призначення судово-психологічної експертизи, вказуються підібрані експерти, місце їх роботи і питання, поставлені для експертного дозволу.

У зв'язку з надзвичайною багатосторонністю, складністю і динамічністю об'єкта дослідження судово-психологічна експертиза повинна проводитися комісійно - у складі двох-трьох фахівців. В якості експертів залучаються психологи із спеціальною освітою, які мають практичний досвід психолого-діагностичної роботи.

У складі комісії необхідна участь фахівця в галузі судової психології. Якщо належить провести експертизу, яка стосується осіб підліткового та малолітнього віку, то в експертизі повинні брати участь фахівці з дитячої та вікової психології, а при експертизі осіб похилого віку потрібна участь фахівця-геронтопсихологію.

До складу комплексної психолого-психіатричної експертної комісії входять психіатри, патопсихологи та судові психологи. В комплексну психолого-медичну експертну комісію залучаються фахівці в галузі судової і медичної психології: лікарі - фахівці з профілю хвороби підекспертного особи. Психолінгвістична експертна комісія передбачає участь фахівців з судової психології, психолінгвістів, фахівців з психології мови. Комісії повинні формуватися з службово незалежних осіб.

Судово-психологічна експертиза складається з наступних етапів:

- попереднє дослідження матеріалів справи, ознайомлення з об'єктом дослідження;
- з'ясування обставин, що дають можливість проводити експертне дослідження;
- здійснення експериментального дослідження або тривалого спостереження, використання психодіагностичних тестів;
- складання висновку;
- оприлюднення висновку на суді, допит експерта.

Керівник в комплексних комісіях не призначається, функції координатора в них виконує судовий психолог.

Судово-психологічна експертиза зазвичай проводиться амбулаторно, як правило, за місцем роботи експертів. У стаціонарних умовах проводиться комплексна психолого-психіатрична експертиза. У цих умовах можливо більш повне експертне дослідження. Тривалість проведення експертизи не обмежена. Допустиме законодавством отримання письмової консультації психолога (у порядку отримання додаткових матеріалів) не може бути прирівняне до експертному дослідженню.

Здійснюючи судово-психологічну експертизу, експерт-психолог використовує систему методів і процедур психологічної діагностики, інструментальні особистісні методики, методики вивчення окремих сфер поведінки (емоційних, вольових, інтелектуальних) та загальних психодинамічних характеристик діяльності. На заключному етапі робляться висновки про загальну психологічну структуру особистості.

По справах про розірвання шлюбу найпоширенішим підставою для скасування рішень народних судів є їх необґрунтованість у зв'язку з невиявленим справжніх причин розладу в сім'ї і можливості її збереження. Пояснення подружжя в більшості випадків не підкріплюються доказами з інших джерел. Рішення подібних справ здійснюється лише на основі життєвого досвіду, без конкретного виявлення обставин, що мають психологічну природу. Коли суду необхідно встановити індивідуально-психологічні особливості кожного з подружжя, особливості їх міжособистісних взаємин, їх соціально-ціннісні орієнтації та установки, реальні та уявні причини сімейних конфліктів, особливості соціально-рольової поведінки і психологічну сумісність членів сім'ї, - у всіх цих випадках необхідно призначення судово- психологічної експертизи. Висновок експерта при цьому є основним джерелом доказів.

Експерт-психолог не вирішує правових питань. Коло питань, по яких потрібно висновок експерта, вирішується судом. Експерт-психолог не дає і загальної морально- психологічної оцінки особистості - це прерогатива суду.

Суддя повинен мати деяку орієнтацію для визначення обґрунтованості, достовірності експертних досліджень, мати загальне уявлення про методи і методики комплексного психологічного дослідження особистісних особливостей. Серед діагностичних методів дослідження останнім часом широкого поширення набули тест ММРІ (Міннесотський багатофазний особистісний опитувальник), тематичний апперцептїческій тест (ТАТ), різні методики дослідження мислення.

Особливою обачності вимагає застосування в експертному дослідженні експериментального методу. Далеко не всі життєві ситуації піддаються експериментальному моделюванню. Судово-психологічна експертиза заснована на системному аналізі індивідуально-регуляційних особливостей індивіда. Експертній аналізу підлягають лише ті психічні явища, діагностика яких методично розроблена. Експертизі не підлягають парасіхіческіє, надзвичайні феномени. Необхідно чітко відмежовувати побутове психологізування від строгого науково-психологічного дослідження.

Цивільні справи, що розглядаються судом, за своєю природою дуже різноманітні; обставини, які необхідно встановити для правильного вирішення

тієї чи іншої категорії справ, різні за характером, юридичному значенням і т. д. Отже, можна виділити групи справ, при судовому розгляді яких потрібна участь експертів-психологів.

1. Справи у спорах про право на виховання дітей та з інших ситуацій, що впливають з особистісних сімейних відносин.

2. Справи про визнання недійсними угод з вадами волі, в тому числі конкретних видів договорів.

3. Справи про заподіяння шкоди громадянином, не здатним розуміти значення своїх дій та керувати ними.

Потрібно відзначити, що якщо для кримінального судочинства встановлення несподіваної сильного душевного хвилювання важливо для вирішення питання про осудність (неосудності) суб'єкта, щоб на даній основі судити про його винність і відповідальності, то в цивільному процесі, крім питання про відповідальність, встановлення фізіологічного афекту, інших емоційних станів відіграє роль і для уточнення психологічних елементів дієздатності.

Як і в кримінальному судочинстві, експертиза призначається за ухвалою суду (хоча ЦПК ніде не вказує на це, що є прогалиною у чинному законодавстві). В ухвалі про призначення експертизи суд вибирає експерта (психолога, психіатра), формує експертну задачу (перераховує питання, поставлені перед експертом), вказує об'єкти, надані в розпорядження експерта (у тому числі необхідно назвати особу, що направляється на експертизу), місце проведення експертизи.

Ухвала суду є юридичним фактом, що породжує виникнення процесуальних відносин: з одного боку, між судом і експертом, з іншого - між судом і випробуваним. Відносини між експертом і випробуваним в ході спеціального дослідження процесуальними не є (хоча і виникають після винесення ухвали суду).

Запитання експерту можуть задавати і самі сторони, їх представники, а також прокурор та інші визначені законом особи. Такі питання включаються до визначення про призначення експертизи, якщо вони мотивовано не відхиляються судом. До винесення ухвали про призначення експертизи доцільно, на наш погляд, щоб суд з'ясував необхідні дані про спеціальності та компетентності експерта, якому передбачається доручити виробництво експертизи. Це сприяло б правильному вибору експерта відповідної спеціальності.

Права та обов'язки експерта визначаються законодавством та подібні прав і обов'язків експерта-психолога, бере участь у кримінальному судочинстві. Однак при участі в цивільному процесі експерт-психолог не несе відповідальності за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань.

Закон вказує на те, що «у разі необхідності може бути призначено декілька експертів». Це відноситься до комісійної експертизи.

Однак у яких випадках слід призначати комплексну, а в яких - комісійну експертизу?

Комплексна експертиза призначається, коли встановлення мають значення для справи обставин вимагає одночасного залучення різних фахівців.

Комісійна експертиза може бути призначена за участю двох і більше експертів однієї спеціальності для з'ясування певної обставини.

Результатом проведення психологічної експертизи є складання експертом висновку, яке, як і всяке інше доказ, не має для суду заздалегідь встановленої сили. Воно складається з трьох частин.

1. Вступна частина. Вказується, коли, ким, на підставі чого (ухвали суду) проведена експертиза; прізвище, ім'я, по батькові випробуваного, його ставлення до цивільної справи. Питання, поставлені перед експертом.

2. Дослідницька частина. Вказуються фабула справи, дані про динаміку психічного розвитку випробуваного, описуються хід і результати експериментально-психологічного обстеження, відбивається ретроспективний психологічний аналіз.

1. Заключна частина. Остаточний сформульований висновок експерта, що містить відповіді на запитання.

4. Особливості психологічної експертизи у справах адміністративних правопорушень

Можна припустити, що висновок експерта для суб'єкта адміністративної юрисдикції не обов'язково, але в постанові по справі про адміністративне правопорушення незгода з висновком експерта повинна бути мотивована.

На думку Є.В. Кригіна, проведення експертизи для отримання висновку фахівців з цікавить питання можливо і в інших видах адміністративного провадження. Застосування психологічного знання може стати необхідним у сфері нормотворчої діяльності, пов'язаної з питаннями державного управління, і виробництві за пропозиціями і заявами, скаргами і спорах, якщо їх змістом є міжособистісні відносини, відносини громадянина і організації, питання психологічного клімату. У провадженні у справах про заохочення у сфері державного управління компетентні органи і посадові особи могли б більш правильно визначати форми і засоби заохочувального впливу на окремих громадян з урахуванням їх психологічних і соціально-психологічних характеристик. Може використовуватися спеціальне психологічне знання в адміністративному процесі при застосуванні норм трудового, земельного та фінансового права. Експерти-психологи в цих випадках можуть надати допомогу повноважному органу або посадовій особі у визначенні та розкритті змісту суб'єктивних аспектів виник правовідносини.

Для проведення психологічної експертизи при розгляді справ про адміністративні правопорушення немає ніяких обмежень. Вона може призначатися при: виникненні у повноважного посадової особи або органу сумнівів у відповідність психічного розвитку людини його віку, в розумінні суб'єктом правопорушення та належної соціальної і моральної оцінці ним своїх дій; перенесених або готівки тимчасових або хронічних важких соматичних або психічних захворюваннях правопорушника, потерпілого, свідка; наявності в рисах особистості особливостей, що свідчать про особливу неврівноваженості, емоційності, агресивності, дивацтва в процесах сприйняття, уяви, мислення, запам'ятовування, відтворення. Психологічна експертиза може призначатися і в інших випадках щодо правопорушника, потерпілого, свідка.

Застосування психологічного (експертного) знання може стати необхідним у сфері нормотворчої діяльності, пов'язаної з питаннями державного управління. Участь експертів-психологів можливо і у виробництві за пропозиціями і заявами, скаргами і спорах, якщо їх змістом є міжособистісні відносини, відносини громадянина і організації, питання психологічного клімату, дії системи «людина - машина» та ін.

В провадженні у справах про заохочення у сфері державного управління компетентні органи і посадові особи могли б більш правильно визначати форми і засоби заохочувального впливу на окремих громадян і трудові колективи з урахуванням їх психологічних і соціально-психологічних характеристик.

Спеціальне психологічне знання може використовуватися в адміністративному процесі при застосуванні норм трудового, земельного та фінансового права. Експерти-психологи в цих випадках можуть надати допомогу повноважному органу або посадовій особі у визначенні та розкритті змісту суб'єктивних аспектів виник правовідносини, в тому числі делікту, врегульованого зазначеними галузями права.

Отже, психологічна експертиза може мати широке застосування у виробництві по справах про адміністративні правопорушення. Для її проведення при розгляді подібних справ немає ніяких перешкод. У кодексах про адміністративні правопорушення серед інших доказів вказується і висновок експерта.

М.В. Костицький до компетенції психологічної експертизи у справах про адміністративні правопорушення включає:

- встановлення фізіологічного афекту або іншого особливого емоційного стану суб'єкта в момент вчинення адміністративного делікту;
- визначення психологічної можливості свідка і потерпілого правильно сприймати обставини вчиненого правопорушення та відтворювати їх на вимогу посадової особи або компетентного органу;
- визначення інтелектуального розвитку неповнолітнього, відповідності його досягнутому віком; встановлення педагогічної занедбаності, психологічного та психофізичного інфантилізму; визначення структури та змісту взаємовідносин між батьками, вчителями, однолітками, з одного боку, та неповнолітніми правопорушниками - з іншого;
- виявлення особистісних якостей правопорушника, що позначилися в скоєному правопорушенні;
- встановлення психологічних особливостей і психічного стану водія транспортного засобу при порушенні ним встановлених правил, а також того, як ці якості позначилися на скоєній правопорушення.

Наведений перелік, не будучи вичерпним, відповідає стану законодавства про адміністративні правопорушення.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно особливостей різновидів судово-психологічної експертизи.

4. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в інтернеті

Основна:

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>
2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.
3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352-364.
4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.
5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>
6. Психологічна експертиза [Електронний ресурс]: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. – Електрон. текст. дані. – Луцьк, 2021. – 80 назв.
7. Перепічка О. І. Комплексна експертиза та комплекс експертиз: порівняльний аналіз освіти [Електронний ресурс] / О. І. Перепічка // Криміналістика і судова експертиза : міжвід. наук.-метод. зб. / М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. – Київ, 2013. – Вип. 58(2). – С. 123–126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_25)
8. Черезова І. О. Особистісна та професійна готовність психолога до експертної діяльності [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза : навч. посіб. / І. О. Черезова. – Бердянськ, 2018. – С. 17–25. – Режим доступу: <http://bdpu.org:8080/handle/123456789/265>
9. Яблонський А. І. Гуманітарно-психологічна експертиза в контексті професійної діяльності психолога [Електронний ресурс] / А. І. Яблонський // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2019. – № 5, т. 1. – С. 81–86. – Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2019/part_1/5-1_2019.pdf#page=81
10. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. академіка АПрН України доктора юридичних наук, професора О. М. Бандурки. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Допоміжна:

11. Керевич О. В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого) [Електронний ресурс] / О. В. Керевич // Вісник

кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 31–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_5

12. Кобера А. В. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи емоційних станів [Електронний ресурс] / А. В. Кобера // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Психологія і педагогіка. – Острог, 2010. – Вип. 16. – С. 113–119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_16_14

13. Назаров О. А. Проблемні питання порядку проведення атестації судових експертів-психологів відповідно до чинного законодавства України [Електронний ресурс] / О. А. Назаров // Наука і освіта. – 2014. – № 7. – С. 123–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_7_30

14. Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів / І. О. Мотлях // Право та державне управління : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т ; голов. ред. А. О. Монаєнко. – Запоріжжя, 2011. – № 4. – С. 117–120.

15. Сікорська Л. Б. Особливості психологічної експертизи неповнолітніх підозрюваних у злочинах в контексті організованої злочинності / Л. Б. Сікорська // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 трав. 2010 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ ; [відп. за вип. М. Й. Варій]. – Львів, 2010. – С. 192–195.

16. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник / Ю.М. Чала, А.М. Шахрайчук. — Харків: НТУ «ХПІ», 2018. —246 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

17. Пошукова система Google Академія (Google Scholar) <http://scholar.google.com>
18. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
19. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
20. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
21. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
22. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>
23. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>
24. Пошукова система SpringerOpen <https://www.springeropen.com/>
25. Система пошуку наукової інформації у відкритих архівах України (SSM) <https://oai.org.ua/>
26. Електронна бібліотека Наукова періодика України <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>